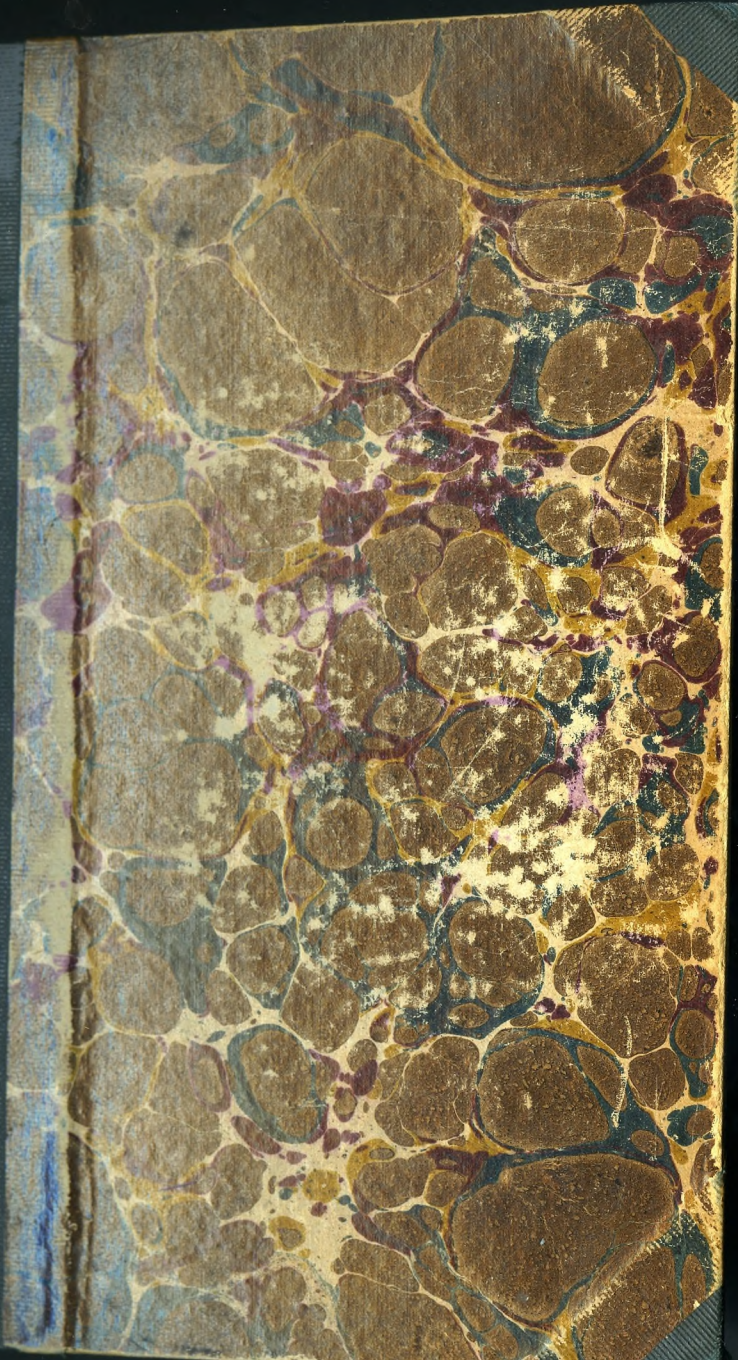

Politikai
röpiratok.

173.

1963

1976

1994

1999-07-07

- 1.) 001 0006 609 756
- 2.) 001 0006 609 763
- 3.) 001 0006 609 770
- 4.) 001 0006 609 787
- 5.) 001 0006 609 794
- 6.) 001 0006 609 800

1571 - 1576

1. A köznép megritájosodásáról. Ewald, J. d. 1791.
2. Eine Seltenheit, oder der ächte Bürgersinn. Von einem
Leute aus Ungarn. 1792.
3. 1845. febr. 11. és 12. nat. kir. Epejés városi tisztváltásáról.
4. Ungarns politische Charaktere. F. R. 1851.
5. Aktenmäßige historische Skizze der staats- und civil-
lichen Verhältnisse Ungarns. 1861
6. A világiállításhoz. Mátyás Zsidor. 1872.

1913

173
1571

A'

K Ö Z N É P'

MEG-VILÁGOSODÁSÁRÓL,

E N N E K

HATÁRAIRÓL ÉS HASZNAIRÓL.

ÍRTA NÉMET NYELVEN

EWALD I. L.

(Fordította Bárány Péter.)

1.

B E T S B E N,

Hummel Dávid betüivel.

1 7 9 1.

66752 0216 1829

B. M. L. P. de Floral.

DE BALLAGI GÉZA.

Es monda az Isten: légyen világosság! és lön világosság.

Es látá az Isten, hogy jó a' világosság.

Móses

MASODLAT
A M. N. MUZEUMI
SZÉCH. ORSZ.
KÖNYVTÁRBÓL

M. N. MUZEUMI
SZÉCH. ORSZ.
KÖNYVTÁRBÓL

A'

MUNKA' RENDJE.

I. SZÁM.

Nem sok nyilvánvaló, de annál több a l a t t o m b a n - v a l ó ellenségei vannak ma a' meg-világosodásnak. Azok közül némellyek, féltvén Despotismussokat, törnek a' meg-világosodás ellen, jól lehet annak hasznáról meg-győződtek-is. Az illyeneket nem kellene meg-tzáfolni, hanem inkább az emberiség eránt való érzést bennük fel-tesztetni. Nints itt foganattya a' meg-tzáfolásnak,

II. SZÁM.

Némellyek csak a' meg-világosodással való víflza élést, 's abbéli vak buzgóságot tapasztalják; olyanokat tulajdonítanak következéséül a' meg-világosodásnak, mellyek annak nem következései. Az illyeneknek meg kell elébb mutatnunk, miben áll

a' meg-világosodás, és meddig terjedhet ki az a' népben, úgy meg-győződnek hazznairól.

III. S Z Á M.

A' meg-világosodásnak értelme bővebben elé adatik, 's Kant, Mendelsohn, Rehberg, Becker, és Zerrner gondolataival egybe vettetik.

IV. S Z Á M

Onnét ki-tetfzik, hogy elébb meg kell határozni, miben 's mennyiben kellek a' köznépet meg-világosítani: minek előtte azt hazznosnak, vagy károsnak lehessen mondani; mivel a' határ nélküli való meg-világosodás éppen nem a' köznépek való.

V. S Z Á M.

Minden igen messze terjedt meg-világosodás árt a' köznépek.

VI. S Z Á M.

Az olyan meg-világosodás-is káros, melly szörfzál hasogatóvá, 's kételkedővé tetfi a' népet. A' vallásban, és a' polgári igazgatásban való kételke-

désnek káros volta. Igaz keresztényi megvilágosodás a' jobbágyoknak a' felsőktől való függések eránt.

VII. S Z A M.

A' ki-tsinosulás, 's a' kultura is káros. De ez különbözik a' megvilágosodástól, nem is jár egy úton véle. Nem vihet ez tehát senkit oda, mivel sokkal más a' tzelja.

VIII. S Z A M.

Felette nehéz azt általyában meg határozni, mitsoda tárgyakra kelljen ki terjedni a' megvilágosodásnak. Ezt már könnyebben mit kellefsék el követni az Országnek a' népre nézve. Ezen tárgyak meg határozattanak.

IX. S Z A M.

Mindenek felett az Ifiúságnak tanítása eszközli a' megvilágosodásnak el terjedését. De eszközölhetik ezt némely részben a' rendelkezések, szokások, nemzeti ünnepek is, mellyekhez a' régiek igen jól értettek. A' példák által még többre lehet menni.

X. SZÁM.

A' Vallásban kell kiváltképpen a' köznépet meg-világosítani. Meg mutattatik, melly nagy okossággal kell e' dologban eljárni.

XI. SZÁM.

Az ilyen jól elintézett megvilágosodás, bizonyára nagy hasznot hajt a' jobbágyoknak. Szemlátomás való dolog az, hogy ez a' magános embernek hasznos, a' mit pedig ebben a' tekintetben a' magános emberről el lehet mondani, el lehet azt mondani a' népről is. Ezt a' História is nyilván bizonyította. A' Jé s u s' tanítása, 's a' Reformátzió ideiről elő hozott példák.

XII. SZÁM.

Az Uralkodókra nézve is hasznos a' megvilágosodás. Ezt mutattya a' dolognak természete; mert a' megvilágosodott köznép többet adózhat, 's maga is csak jól él. Ezt a' História is bizonyította. Az Orosz birodalomról, Pruffziáról, 's Hertzeg Biskáriról felhordott példák. A' tapasztalás is erősíti. A' melly tartományában Európának inkább elterjedt a' megvilágosodás, annál nagyobb hatalommal 's felsőséggel bír is

az a' többiek között. Ez egy ide rekefztett kis Tábla által mutattatik meg. A hova a' meg világosodás bé nem jüthat, ott a' babona-ság, kints-ásás, ördög üzés, s' a' perlekedés lakozik. Erre nézve fáradoznak annak terjesztésében a' böltsebb Német országi Fejedelmek; fáradozott pedig különösen a' Nagy Friderik.

XIII. S Z Á M.

Azt hántorgattyák a' meg világosodásnak ellenségei, hogy az a' köznépet dologtatanná tefzi. De ezt eléggé meg tzáfolják minden tartományoknak példái. — A' bújalkodás (luxus) nagyon el hatalmozik miatta; de ez tsak a' mód nélkül való ki tsinosulásból következhetik. Meg romlik a' jámbor erkölts. De mi módon — ?

XIV. S Z Á M.

A' leg fontosabb ellenvetés ebből áll : a' meg világosodás engedetlené tefzi a' jobbágyokat; ezt bizonyította a' most folyó 's anyi pártütéseket szülő századunk. De ez ellenkezik azon Revoluzióknak H i s t ó r i á j o k k a l, mivel azok mindenkor más okból támadtak.

XV. SZÁM.

A' tapasztalás is meg táfolja ezt az ellen vetést. A' meg nem világosodott tartományokban uralkodnak többnyire a' partitúések ; a' meg világosodttaknál sokkal más oka van az ellenkezéseknek.

XVI. SZÁM.

A' dolog természetse hozza azt magával. Az igaz, hogy a' despotai uralkodásokban káros a' meg-világosodás: de ha az fzeléd, 's nem sérti az emberiséget, akkor bizonynyal könnyebb báuni a' meg világosodott jobbággyal, mivel inkább tudja az, mitörvényes, vagy törvénytelen, 's jobban fel-tudja vetni ellenszegezéseknek kárát. Ha bajosabb is a' meg-világosodott népet kórmányozni; több hafznot hajt is ez tsak ugyan az Uralkodónak. De ha nem hajtana is: még is az embernek érdeme 's több és több tökéletességre való vágyódása azt kívánnya, hogy az Uralkodók annak ki művelésén törekedjenek. A' jó Fejedelmekhez intézett bé-fejezés,

I.

A' nemes szívű Rochow egy bizonyos helyen azt mondja: vége szakadt már egyszer azon pernek, melly által eddig a' meg-világosodás hasznos, vagy káros volta vitéttatódott, és a' közönség úgy annyira ki-nyilatkozattatta, ezen dolog iránt a' maga ítéletét, hogy azt több illetni nem szükség. Ha itt' a' közönség' nevezete alatt csak a' Tudós- vagy író-közönség értetődik; úgy Rochow mondása ellenvetés nélkül helyes. Némelly éjjeli madarakon kívül, kik a' világoosság ellen csak azért morgolódnak, mert annak fényét vagy nem szenvedhetik, vagy hogy szokott prédájok után a' setétben bátrabban láthatnak; egy

2

Író se meri már ma az ostobaságnak nyilván pártját fogni. De az Író-közönség korántsem az egész közönség. A' ki nyilván nem munkálódik, munkálódik alattomban; még pedig annál veszedelmesebben, mennél jobban el tudja mesterséges fogásait palástolni. Külömben-is természeti dolog az, hogy a' ki setétségért viaskodik, az setétben viaskodik. Minden hadi fortély ellen volna az, ha a' Kozákok a' tágas mezőn fényes nappal támadnának - meg egy ármádát! — (*) *Il n'y a que l'ignorance, ou la force* " úgy-mond d'Alembert, „ *qui peuvent maintenir l'erreur;*

(*) Tsak a' tudatlanság, vagy az erőszak tart-hattyaék - fenn a' tévelygést; mindjárt vége van az ő uralkodásának, mihelyt a' józan okosságtól el-tulajdonított fegyverrel; az az a' vizsgálással ki mér viadalra kelni az igazság ellen.

„ *son règne passe dès qu'elle ose lutter*
 „ *contre la verité, en empruntant les*
 „ *armes de la raison, c'est à dire la dis-*
 „ *cussion.* „ Lehet némelly fogásokkal
 alattomban élni, mellyek már a' kö-
 zönség előtt éppen semmit sem érnek.
 Lehet némelly káros következéseket a'
 meg - világosodás rovására róni, mellyek
 abból se nem következtek, se nem kö-
 vetkezhettek. De mihelyt ezek nyilván
 kérdőre vétetnek, leg - ottan meg - tet-
 fzik, hogy a' rettentő Oriások csak szél,
 malmok, és hogy a' világosság lénkit
 se tefz' vakká, se dühössé. Különös
 dolog az, hogy a' meg - világosodásnak
 mostani ellenségei más karban lévő em-
 berek. Ez előtt a' Papok törtek ellene,
 hogy Hierárkiájokat meg - erősítsék; most
 magok a' Politikusok támadták meg,
 hogy amaz egy - üdvezítő Despotismust
 gyarapítsák. De volta képpen azoknak
 szint' annyi igazságok van, mint ezeknek ;

Mert hiszem nem kell annak szemét feloldani, kit orránál fogva akarunk vezetni. Ez jól őszve-illik! Mindazáltal idő vesztegetés volna, az ilyen embereket meg-tzáfolni. Jól által-láttják ők többnyire a' meg-világosodás hasznát; de éppen ezen haszon az ő javok ellen van. A' ki zavarosban akar halászni, tudja, hogy a' tiszta vízben jobban lehet látni; de éppen azért nem kell neki a' tiszta víz, mert a' halak-is jobban láttják abban a' horgot, 's nem hagyják magokat olly' könnyen megfogatni, mint a' zavarosban. Az ilyen emberekbe nagyobb tiszteletet kell önteni az emberi nemzet iránt; hitessük-el vélek, hogy az ember nem teher-hordozó barommá, vagy a' földet haszontalan foglaló gombává, sem a' köz-nép akolba való marhává teremtett, mellyet tsupán tsak fejni, nyírni, 's le-vágni tartunk; találjunk abban módot, mikép'

lehesse az ő megromlott szívekben ezen eredeti érzékenységet fel-éleltetni: a' kin emberi kép vagyon, ember az; és a' ki ember, szint' olly' emberi jussal bír, mint én; ha több lehet belőlle, légyen-több-is. Egy szóval: tegyük az illyeneket jobb emberekké, 's leg-ottan pártfogói léfznek a' meg-világosodásnak.

II.

Vagynak a' köznép' meg-világosodásán a' még más rendbéli ellenzői - is, kik szint' úgy méltó figyelmet, 's megtáfolást érdemelnek, mint minden jámbor tévelygők. Ezek többnyire tsak a' meg-világosodással való visszafordulást látták, és a' hamis politikusoktól arra még figyelmetesebbekké tétettek; olyan változásokat adtak elejébe, a' meg-vi-

lágosodásnak következésül, mellyekkel annak semmi köze nintsen; és mivel nekik a' köznép' boldogsága, és a' közönséges tsendesség szíveken vagyon; ezen okokból minden, meg-világosodást tárgyazó jámbor szándékot, és azt elközlő nemes igyekezetet, károsnak tartanak. Nem-is lehet azt sokaknak közüllök vétekül tulajdonítani, hogy a' köznép' meg - világosodását ellenzik. Olly' sok az ezen tárgyról készített éretlen, 's eléggé ki nem főzött írások' száma: olly' tsudállatosok, többnyire nevelésesek, 's néha minden okosság nélkül valók azok a' meg-világosodásról írt javasítások; e' mellett a' meg-világosodás heves pártfogói olly' vakok, és úgy el-formátlanittyák, úgy el-tsonkittyák a' leg-jobb remek munkákat-is, ha talán azok ellenkezőt láttatnak velek tanítani, hogy nem tsuda, ha a' leg-tsendesebb, és cgyenesebb indulatú

ember-is balúl kezd arról ítélni. Ha a' köz-hivatalt viselő, tisztségéhez tartozó kötelességei miatt, reá nem érkezik, azon sok szemet-írások' olvasására, 's illendő meg-fontolására, mellyek a' meg-világosodásról egy-másra jönnek ki; könnyen tévelygő gondolatokra vemedhetik; — hamar javall egy olyan erköltsi katekismust, melly minden religió nélkül való; egy olyan tanítás módjának fel-állítását, melly a' paraszt embert fisikussá, matematikussá, mekhánikussá, és még ezen felül deistává tegye; és a' köznép' számára olyan törvény-béli theoriát, melly az emberi jussoknak egyenlőségét magyarázza. Minden bizonnyal akad valami ilyen írásra; mert éppen az ilyen könyvek, és írások, mellyekben sok Rochowok, Bekerek; 's ezekhez több hasonlók tévelyegnek, száma nélkül valók. Ki tulajdonítta tehát vétekül

akár melly betsületes embernek-is, ha
 ő az efféle könyveket kezéből el-veti,
 's illy' fel-kiáltással: „ Uram 'örizz' a'
 meg-világosodástól, és az égéstől „
 azoknak olvasásáról örökre le-mond.
 Volna tsak némelly meg világosítóknak
 hatalmokban, önnön szándékjokat töké-
 letességre vinni, majd olyan lenne az
 ő meg-világosítások, mint azon ma-
 jomé, melly —

Egy tzedrus erdőnek éjjel tüzet vete,
 'S örült, hogy olly fényre szert könnyen
 tehete.

„ Jertek, így szólítá több majom társait,
 „ Lássátok tettemnek nagyságát, 's hasznait;
 „ Ime az éjtszakát nappá változtatom,
 „ Ezt köztetek tsupán magamról mondhatom. „
 Oda szökött nagygya, 's apraja majmoknak,
 Tsudáltak a' fényest, 's az eszét társoknak;
 Egyfzeribe zengett az öröm-kiáltás:
 „ Élljen Majom Bátis! Élljen! Úgy-é pajtás,
 „ Meg-érdemli örök emlékezetünket?
 „ Meg-világosítá setét környékünket. „

A' ki tudja a' tzedrust betsülni, a' ki el-gondollya, hogy egy tzedrus erdönek nevedése egynchány századokat kíván, 's annyivalis inkább, ha magának vagyon egy ilyen erdeje, mellynek árnyékában néha a' napnak terhe, 's hévsége ellen enyhülést talál: az olyan ember nem kíván ilyen - megvilágosítást. Továbbá a' megvilágosodással való vízfza-élés olly' hamar szembe tűnik, annak tulajdon jó következései pedig olly' későn mutatják magokat, (szükséges-is, hogy későn mutassák, ha annak igaz megvilágosodásnak kell lenni) hogy az által némelly leg-egyenesebb szívű ember-is meg-tsalattatik. A' ki nem tudja, mikép' változik a'must borrá, könnyen ártalmosnak ítélni annak forrását, ha-tsak arra vigyáz, hogy annak ereje (szelze) némelly edényt elpattant, és az édes mustot zavarossá,

és savanyúvá teszi. — Mi a' meg-világosodás? 's mellyek az ő határjai a' köznépre nézve? erre kell tehát az egyenes szívű Fejedelmeknek, az ő ministereinek, 's más közhivatalt viselőknök világosan meg-felelnünk, minek előtte arról igazán meg-győződhesse nek, hogy hasznos a' meg-világosodás — a' köznépek - is.

III.

Nékem úgy látszik, hogy már maga a' szó elegendő képpen ki-jelenti azt, mi légyen a' meg-világosodás. — Tudni-illik ott világosságot jelent, a' hol setétség volt; jelenti azon dolgoknak el-hárítását, mellyek eddig a' világosság' sугárit akadályoztatták; azon homályos fellegeknek el-üzését, mellyek a' nap' fényét el-fogták. — Al-

tallyában tehát jelenti az embernek azt az állapotját, mellyben, a' millyen messze csak szeme szolgálhat, 's látása ki-terjed, a' körülette lévő dolgokat mind addig tisztán meg-esmérheti. Következés képpen a' meg-világosodott ember, vagy a' meg-világosodott nép az, a' melly minden körülette lévő dolgokat tisztán, és héjánosság nélkül meg-esmér, valamelyeket csak meg-lehet esmérni, 's többeknek meg-esméréséhez is juthat, mihelyt akar. Meg-világosítani téfzen, valakit olyan állapotba helyheztetni, mellyben a' meg-esmérhető dolgokat tökéletesen meg-esmérhesse. Mind az, a' mit *Kant*, (*) *Men-*

*) *Kant* értelme szerént a' meg-világosodás nem egyéb, hanem az embernek azon tútorság alól való fel-fzabadulása, mellybe magát önként vetette volt. (*Berliner Monatschrift* 84 Dez) Ezen magyarázat egy,

Mendelssohn, Rehberg, Becker, és Zerrenner
mondottak a' meg-világosodásról, bár

éppen *Kant* hoz illő éles elmével költött filozofiai allegoria. Csak hogy ezen magyarázat azt kívánja-előre, hogy a' meg-világosodott ember maga keressen, és gyűjtsen magának láklyát; ez pedig a' mint a' tapasztalás, és a' *Históriák* bizonyították, kevés embertől telik ki. Ezt *Kant* mintegy maga-is meg-esméri ezen szavaiban: „Ha szinte el-hánydá-is valaki a' for-
„muláknak, 's szabásoknak azon bilin-
„tseit, mellyek eddig kötve tartották el-
„mését: még se volna bátorságos annak,
„csak a' keskeny árkon-is által ugrani,
„azért, mert a' szabad mozgáshoz
„még nem szoktatta magát. „ Úgy-is látszik volta képpen, hogy az embereknek nagyobb része tútorság alá vagyon magától a' természetétől vettette, és csak, mindattól függ, hogy ki millyen tútorot választott magának. Bizonyára mindnyájan, kik a' tútorság alól már ki-keltek, egy darabig tútorság alatt voltak. — *Mendelssohn* (*Berlin. Mon. 84. Sept.*) a' meg-világosodást helyhezveti azon dolgoknak okos

mi különböző értelme vagyon - is , természet szerint csak ezen közép-pont körül járnak , 's következő képpen nem tesznek egyebet , hanem azt , a' mit én

meg - esmérésében , 's azokról való okos elmélkedésben , mellyek , az ő nyomos mivoltok szerint , az életre főképpen tartoznak , és az ember' létele' fő tzeálljával szorosan egybe vannak kötve. — B e k e r (Über die Aufklärung des Landmanns , S. 18). „ az igazságnak keresésében , és a dolgok meg - esmérésének helyes öfve - foglalásában. — Z e r r e n n e r pedig (Über Volksaufklärung. S. 7.) „ azon arra szánt jó-tévé igyekezetben , melly által a' köznéppelannyi hasznos esméret közöltetik 's a' t. Ezekből látni : hogy ezen Böltsék a' dolognak velejében mind meg - egyeztek ugyan ; csak hogy a' magyarázatot sem a' szónak (meg - világosodás) értelméhez , sem a' szó alatt fekvő képhez nem eléggé alkalmaztatták ; sőt a' magyarázatba (definitio) némelly bal értelmű szavakat - is férkeztettek - bé ; a' mit én , természetesen folyó magyarázatommal , el - kerülni akartam.

mondok. Ezekből immár könnyen által lehet látni, hogy a' meg-világosodás magában nem ád tehetséget, a' dolgok' meg-esmérésére, hanem csak el-hárítja azon akadályokat, mellyek miatt azokat eddig nem láthattuk.

Sok dolgokat, a' leg-nagyobb meg-világosodás mellett se lehet meg-esmérni; éppen úgy, mint sok dolgok láthatatlanok maradnak a' leg-nagyobb világosságnál - is —

Nem minden dolgokat lehet azon egy módon meg-esmérni. Némellyeket, csak elmélkedés által; némellyeket csak a' külső 's belső érző-eszközök által, a' tapasztalás által, vagy a' Historiából.

A' leg-tisztább nap-fénynél se lehet látni a' filemele éneklését, vagy a' szöllőnek ízét.

Némelly dolgoknak meg-esmérése szükséges minden embernek; némellyeké pedig csak bizonyos karban, 's rendben

lévőknek. Ugyan-is lehetetlen bizonyos határt szabni abban, meddig terjedjen, és hol álljon-meg egy embernek, vagy egész nemzetnek megvilágosodása. Az ilyen meghatározás el-
lenkezni látszik az embernek természetével, kinek tulajdona az, hogy elméleti tehetségeinek tökéletesítése zabolán ne tartassék. De ha valaki azért hagygya-el a' szükségés, és elkerülhetetlen dolgoknak esmétét, mert a' szükségteleneken, 's elkerülhetendőkön kapkodik; ha az emberi elme olly' szoros határba rekesztetik, hogy a' miatt meg nem esmérheti egyfzerre mind a' kettőt, azomban pedig ő mind a' kettőt csak felében esméri-meg: akkor a' felesen ki-terjedett megvilágosodás káros.

Jó dolog az, ha kiki helyyesen tanul arról gondolkodni: mi köze van az Istennek az emberhez 's az embernek az Istenhez; mi végre teremtetett az

ember; mi kötelességei vannak mind ember-'s polgár társaira, mind pedig a' köz- és más társaságokra nézve; mi foglalatosságai vannak hivataljában, s' mi módon járhat-el azokban leg-jobban.

Ezt tagadni nem lehet!

IV.

De ezekből még az-is nyilván kitétzik, hogy ezen kérdés, a' megvilágosodás hasznos-e, vagy nem? felette meg-határozatlan. Ha ez annyit tesz': jó-e helyyesen gondolni tanulni? — úgy ki kételkedik benne? — Kitétte vala ugyan egy Akadémia nem régiben a' meg-fejtésre ezen kérdést: káros-e, vagy hasznos a' köznépet a' dolgoknak meg-esmérésében meg-tsalni? — De én ezen kérdést egyébbel menteni nem tudom, hanem, hogy azt-egy Akadémia

mia tette-fel (*). Ha pedig a' fenn-
 említett kérdés annyit tétlen: taná-
 tsos-é minden embert általlyában
 a' gondolkodásnak minden tárgyai-
 val meg-esmértetni? minden ki gon-
 dolható dolgoknak helyes esméretére
 vezetni? Lehetséges-é, bátorságos-é,
 szükséges-é minden dolgoknak
 igaz értelmét a' köznép elejébe adni?
 Még az olyan dolgoknak is, mellyek-
 ről különben se nem gondolkodnék, se
 gondolkodnia nem szükséges? Ki az, a'
 ki, ha a' köznépet jól esméri, minden
 tartózkodás nélkül azt ne mondja: Nem?
 Ki az, a' ki, ha a' köznépet esméri, minden
 mezei gazdaságnak végső pufztúlást ne
 jövendöllyön, mihelyt a' paraszt azon

(*) Vagy is inkább ama híres Skeptikus
 (mindenben kételkedő) d' Alembert,
 ki előtt úgy is minden dolog kérdés
 volt. — Lásd: Mirabeau de la Mo-
 narchie Prussienne I. R. 216. old.

törné fejét, mikép' dolgozza-ki a' szántáshoz való műszereket új Mekkánika fzerént; mihelyt a' Választó - tudomány-
nak (Chymia) regulái fzerént a' földuck
külömbféle nemeit eredendö részeire osz-
lattatná; 's a' majorsághoz tartozó ál-
latoknak physiologiáját rézre metfzett
rajzolatokból tanulná? Ki az, a' ki,
esmérvén a' köznépet, ennek tsak meg-
gondolására - is ne ifzonyodjon: hát ha
a' köznép üdövel az Istennek lételet, 's
a' jövendö életnek mivoltát fefzegetni
fogja; az Előjáróknak jussait, ezeknek
eredetét a' termézet' törvényéből fej-
tegetni, 's nyomozó elmélkedés által
gyűjtögetett okokkal fogja maga között
el - végezni: van - é vagyont - illetö juss,
vagy nints? (Jus proprietatis.) Én leg-
alább egy ilyen meg - világosodott or-
szágot minél hamarább oda - hagynék.
De ha már az ilyen meg - világosodás

káros; az a' kérdés: mitsoda dolgokban, kell a' köznépet meg-világosítani, vagy ötet helyesen gondolkodni tanítani? Mellyek a' jó végre intézett köznépi meg-világosodásnak *határai*? És mi képpen lehetne ötet arra vezetni, hogy helyesen gondolkozzon? Ez immár az a' kérdés, mellyet, úgy tetszik nékem, a' köznépek tsak középferü tudományából, a' véle való bánásnak módjából, 's azon végből, könnyen meg lehet fejteni, mellyre ötet a' végzés rendelte.

V.

Hamis, és ártalmas minden fellette igen ki-terjedett meg-világosodás, egy szóval, mind az, valami tsak a' köznépet tudákossá, (sciolus) 's ezer-mesterré teszi. A' köznépet arra szánta a' természet, hogy a' maga keskeny határjában híven, és szorgal-

matosan munkálódják. Nem az ő hivatala az, hogy sok félét tudjon, vagy sokféle dologhoz lásson, hanem hogy keveset, de azt volna képpen értse, azt híven 's álhatatosan üzze, a' maga sorsához, 's hivatalyához illő együgyü foglalatosságát fáradságtalanul gyakorolja. Ha sokfélét tud; ha egybe-is, másba-is kap, sok-felé kell magát néki osztani; és sokféléről gondolkodni. Félre-teszi szükséges kézi munkáját, 's olyan munkát véizen-elé, olyanokon rágódik, mellyek nem éppen szükségesek. A' helyett, hogy ugarát megrágyázza, gyümöls-fái körül mesterkedik; a' helyett, hogy a' magot üdejében el-vesse, mag-vető műzereknek fel találásán töri fejét. A' Paraszt embernek tudományja igen kevésből áll, igen keveset foghat-meg; főkép' ha valamit annyira kell néki érteni, hogy azt bátran, és haszonnal fordíthassa különös

vagy köz-hafzonra. Éppen azért nem viheti semmiben a' maga mesterségét illendő tökéletességre, mert egyfzer 's mind sok-félében akar mester lenni. Egy ilyen meg-világosodott tudákos mezei-gazdának dolgai sokkal rozsfzab-búl folynak, mint a' leg-tudatlanabb paraszté. Ezer meg-ezer példák tesznek erről bizonytságot.

VI.

Hamis, és veszedelmes minden megvilágosodás, melly a' köznépet ször-fzál-hasogatásra, felfegetésre, 's kétségeskedésre tsábíttya. A' vallásban való kétségeskedés egy embert se jobbít-meg; a' köznépet pedig éppen nem. Valóban nem ösztönöz az munkás életre, 's nem nyugtattya-meg a' szívet, ha nem tudom hányadán vagyok, mihez kellessék éltemnek legfontosabb dolgaiban magamat tartanom. Természetes dolog az, hogy mind addig

habozok az igaz, és nem-igaz között, még a' külömbséget közöttök bizonyosan meg nem tudom. Természetes dolog az, hogy minden szenvedéstől, 's a' haláltól iszonyodjam, ha nem tudom, miért szenvedek, és mi lesz belőlem holtom után. Tsak ugyan hamarább kiverődhetik az, a' kételkedésnek habjai közzül, és könnyebben el-jút a' bizonyosságnak rév-partjára, a' kinek az elmélkedésre elegendő tehetsége, 's üdeje vagyon. De a' gyáva köznép, a' ki, ifiúságától fogva véres veritékével keresi minden falat kenyérét; a' kinek igen szűken van ki-fzabva, a' pihenésre, 's nyugalomra minden órája, és a' kinek az elmélkedésre se üdeje, se tehetsége nintsen, — mit tsinállyon? Kételkedő leszsz 's kételkedő marad; religióbéli indító-okokból fog mindent tenni, és nem-tenni; a' religio nem ád néki vigasztalást akkor, midön vigasztalásra leszsz

szüksége; mert egy dologban se bizonyos, a' mi tsak egyedül ád jó-
 ra való kedvet, vigasztalást, és nyu-
 godalmat. Ti vettétek - el tőle ezen
 istápot, balgatag meg-világosítók; mel-
 lyel magát vándorlásában támogatta,
 's már most ott' se tud menni, ahol
 minden akadály nélkül mehetne! Való-
 ban semmit se tartok eztelenebb, 's
 ember-gyűlölőbb dolognak, mint azt
 a' köznépnek titkon értésére adni: hogy
 ez vagy amaz hitbéli ágozat nem
 igaz. — az nints a' Bibliában, a' mit
 a' köznép már sok századoktól fogva
 benne olvasott! — Nem kell mindent
 úgy érteni, a' mint ott' fekszik —
 A' Jésus, és az ő Apostolai nyilván ta-
 nítottak olly valamit, a' mi tsupán
 a' Zsidók' hibás vélekedése volt 's a' t. —
 Melly nagy oktalanság a' köznép előtt
 ilyeneket hántorgatni, bár ha igazak
 valnának - is! Melly nagy kár, ha illy' va-

lamit a' köznép el-hifzen! — Nem tsak azért, mert némelly magános igazságokat kezd kétségbe hozni; nem tsak egy két helyet támad-meg a' Sz. Irásban: hanem kételkedni kezd által-lyában minden igazságról, és nem-is igen hifz többé a' Sz. Irásnak; főkép' ott, a' hol megromlott hajlandóságinak világosan ellene mond. Vegyéték-elő már illyenkor Filosofiátokat, fzedjétek öfzve minden indító, 's meggyöző okokat, adjátok elejébe mind ezeket, a' szívre leg inkább ható ékesen-szóllással, s' próbálljátok-meg, ha ötöt azoknál fogva az emberségre, virtusra, tiszta életre, mértékletességre, 's engedelmességre indithattyátok-é? Majd akkor válik-el, mi gyümölsöt hozott szabados oktatástok; majd-akkor tapasztalljátok, hogy minden Filosofiátoknak sintsen annyi ereje, a' köznépre nézve, mint egy Sz. Irásbéli helynek, mint tsak

egy ilyen mondásnak-is: az Jsten parantsolta! Az Jsten akarja! — Ha néhol a' háznak szeglet-ozlopaít módosabban, 's tsinosabban lehetne-is ki-faragni; még-is jobbnak tartya az építõ-mester, azokat úgy hagyni, a' mint vannak, mint-sem hogy az egész ház dülõ-félre jusson. Sem a' böltse-séggel, sem az emberi szeretettel meg nem egyezik az, ha szomszédod' rongyos kunyhóját széllyel hányod, tsak azért, hogy õ az útfzán kinteleníttessen aludni! Ha tudsz, és akarsz rajta vala-mit segíteni; építs' néki állandóbb, 's alkalmasabb lakást, 's hadd reá, ki akar-é kunyhójából az új lakásba köl-tözni, vagy nem. Leszsz õ néki annyira való esze, hogy magának lakást vála-fzon, 's illy' képpen még se marad az ég alatt. — Tsak-nem olly' veszedel-mes a' polgári igazgatásban való kétségeskedés, az Uralkodó', 's az

alatt-valók jussainak felfezgetése - is. Gyakran mondták azt nékem sok érdemes tiszttviselők, hogy senkivel se bajosabb meg - eggyezni, mint a' ki nyíltt szemü parafztal. Leg - kisebb kötelessége ellen - is ezer - meg - ezer színlett okokat hord - elé, 's ravasz fogásaival annyira el - gyötri a' tiszttviselőket, hogy végre a' leg - szelídebb tiszttviselő se gyözi a' dolgot békességes türéssel. Az ilyen példákat úgy adák előmbe, mint a' megvilágosodás káros voltának tanúságait. Az ilyen meg - világosodás valóban igen - is káros a' köznépnék. Nem magyarázták - meg néki, 's nem kötötték szívére elegendő képpen a' hitnek ágozatit; az ilyen ember tsak úgy műveli szántó földét, marháira, 's háza - tájékára gondot visel minden elmélkedés nélkül, mint az apjától látta, 's tanulta. Meg - vannak benne - is mind azon hibás vélekedések, és babonáskodások, a' mik szomszédjai-

ban; tehát egy részről se világosított még meg. Azonban elévetődik egy két Rabulista, (*) fetsegní kezd fizetésért holmit néki az ő jussairól, és gyanús gondolatokat gerjeszt berne az Elöljárók ellen. Az ember természet szerént, sok jussal bírni szeret; de nem szeret adózni, 's engedelmeskedni; az tehát, a' mivel azon hamis per-folytatók már előre bé-tölték fejét, hizelkedik az ő természeti hajlandóságának. Könnyen helyt ad annak, mert éppen szája íze szerént vagyon; 's annál könnyebben helyt ad, mennél ki-müveletlenebb efze van arra, hogy mind annak ha-

(*) Ezeknek hívom én az ilyen bordában főzött per-folytatókat, nem tsúfolódásból, hanem, hogy őket a' több emberséges Per-folytatóktól meg-külömböztessenem, a' kiket én szivemből tisztetek, a' kik sok jót tehetnek, 's a' kik ama' nyomorékokat magok-is útállják, színt' úgy, mint én

misságát által láthassa, mind pedig a' Rabulistáknak szembe tűnő tzejját utólréhesse. Ha ő igazán meg- lenne világosítva, koránt se vezetné magát orron fogva, 's nem-is hagyná illy' képmutató hálálkodások között erfényét tsalárdúl meg fejtetni, De a' megvilágosodást az illyen Rabulistáknak pénz után ásitozó elme-töréseikből meg-ítelni: az éppen annyit tenne, mint a' világosítást azért tartani károsnak, mert a' bujdosó-tűz a' pösványba vezet. Eléggé meg-mutatta Genevának példája, mi-következhetik azon politikabéli szörfzál-hasogatásokból, ha a' köznép önön jussaiban — igen meg-világosítatik, és-ha a' meg-világosodás tsak egy oldalrol esik 's nem a' Kristus igaz tanításán épül. „ Az Isten akarja, hogy „ Elöl-járóimnak engedelmeskedjem, 's „ le fizessem az adót, mellyet reám „ mérnek. Vétkezném tehát az Isten

„ ellen, ha azt nem tselekedném; mert
 „ az Elő-járóknak hatalma nem törté-
 „ netből, hanem Isten rendeléséből va-
 „ gyon. Ha gondolom, hogy valami
 „ kisebbségemre vagyon, akkor a' Fel-
 „ sőség elejébe terjesztem ügyemet, tőle
 „ igazságot, védelmet, terheim alól való
 „ könnyebítést, 's kegyelmet kérek;
 „ szabad saját jussomat a' bírák előtt
 „ keresnem; mert a' végre rendelte őket
 „ az Uralkodó, hogy igazságot szoigál-
 „ tassanak, de tartozom azon meg-nyu-
 „ godni, a' mit ők végeznek. „ Éz a'
 „ Kristusnak ezen dolgról való igaz ta-
 „ nítása, 's egyedül tsak eddig kell a'
 „ köznépet az ő jussaiban meg-világosí-
 „ tani; mert ez elegendő.

VII.

Még egy neme van a' hamis meg-
 világosodásnak, mellyet ki tsínosu-

Iásnak nevezhetünk; ez tulajdon képen nem meg-világosodás, hanem csak azoktól tartatik annak, kik a' hasonló dolgoknak értelmét nem szokták egymástól meg-különböztetni. Ez alatt közönségesen olyan ki-pallérozott íz értetik, melly a' szépet, módost, 's mind azt tárgyozza, a' mi az érző-eszközöket ketsegteti, s' képzeléseinket kellemetesen mulattattya. Értetik egy bizonyos esmeretség az olyan mesterségekben, 's kézi-művekben, melyek érző eszközeinket gyönyörködtetik, vagy az életnek módját kedvesebbetefzik. A' ki-tsínosúltt nemzet ételében, 's öltözetében tsínos; az építés' dolgában, 's annak mind külső, mind belső fel-ékesítésében a' leg-újabb ízt követi; esméretes a' szebb, drágább, 's betesebb rajzolatokkal, metzett képekkel, 's a' muzsikának sok-féle nemeivel; tud jól táncolni és a' társalko-

dásnak be-vett reguláit meg tanulta mint az ábétzt. — Ha az illyen nemzetnél a' kis-afzfzony írni, és olvasni nem tud, az meg-botsátható hiba: de ha a' maga meg-hajtásában olly' mozdulást ejt, mellyben egy kis erőltetés vagyon, az már az egész város' szájában forog. Nem tulajdonittatik az itt' egy ifúnak-is hibául, ha a' leg nevezetesebb Tűdósokról, 's azoknak írásiról egy szót se tud-is; sénki se szóllja-meg érte, ha a' Dámák társaságában, zsebéből egy darab menkövet elő-mutat, 's annak nehézségéből magyarázza a' menkönek erejét; vagy ha egybe-fzedett szemöldökkel 's homlokkal tűdós hangon jovasollya, hogy étfzakára kelve, a' virágos táblát jól bé kell fedni, nehogy harmat essék reája; 's a' reumatismust, mellyet egy elődi orvos a' beteg testből ki-vett, égett-borban nagy figyelemmel visgál.

lya! (*) — ki tudná mind az ilyeneknek számát? De az Oberon tántzot nem tudni, a' leg-újabb módikról költt írásokat nem olvasni, s' azokból a' piperéségnek minden nemeit nem tanulni, az már nagy ifzonyúság! — Könnyen által-lehet látni, mi következesei vannak ennek, ha valami nemzetnek Naggyai cme' vefzedelmes útnak indúlttak. Az alatonyság felséges dologgá, a' felséges alatonnyá válik előttök. Minden nyomos foglalatosságra halálíg való unalmat éreznek, 's itt' sints' egyébbtzélyok, hanem hogy tsinosabban egyenek, kellemetesebben öltözködjenek édesdebben töltsék az időt. A' mi szájok ízének nem kedvez, vagy érzékenységeiket nem tsiklandoztattya, a' nem kell.

Szer

(*) Mind igazi történetek — fájdalom!

Szer felett való erölködésnek, 's bolond-
 ságnak tartanak minden nyomosabb fog-
 lalatosságot. Minden férjfiúi vidámság, 's
 munkásság, minden hazai-szeretet, minden
 religióbéli buzgóság, a' jó, nagy, és nemes
 dolgok iránt való entuziasmus, a' tudo-
 mányok, böltesség 's tökéletesség után
 való törekedés szem-látomást ki-hal ben-
 nek. Idövel a' nemzeti erösségnek-is ina-
 szakad; el-lágyúlnak tsontyai mint a' pép,
 's természet szerént a' meg-fogyatkozott
 test végre le-rogyik, a' mint ezt sok
 nemzetek történetei bizonyíttják. Ha a'
 meg-világosodás egy ilyen nyavalyát
 okozna, vagy ha tsak távúlról-is tze-
 lozna illy' valamire — Ó tehát jobb így
 tudatlanságban, 's vadságban marad-
 nunk! Ezeket kellenék akkor örizni,
 's vígyázva vígyázni rájuk, mint
 a' nemzetnek leg-fzentségesebb kintsé-
 re! Számkivetésre kellenék az olyan
 boldogtalant üzni, a' ki tsak egy leg-

kisobb lámpást gyújtana-is meg, hogy a' köznép jobban lásjon! Maga az uralkodó, maga az emberiség tartozna ilyenkor törvényt állítani a' meg-világosodás ellen, mint az idegen portékák bé-hozása ellen, 's kontumáciát tartani minden idegenekkel, míg nem látná a' nemzet, ha nem hozták-é-be magokkal ezt a' pestist. — De a' meg-világosodás ezekben valósággal ártatlan, sőt a' leg-hathatósabb ellenzője a' szerszelettel való ki-tsinosulásnak; mivel az abból következő kárt, a' meg-világosodott ember könnyen által-láthattya.

Az igaz meg-világosodás azon törekedik, hogy az emberből jobb ember vályyon, 's azt, a' mit tennie kell, meg-fontolva, 's leg-jobb móddal vigye-véghez; hogy mind azt megtanúlja, a' mit néki, mint embernek, mint jobbágyinak, házi-és mezei-gazdának, mester-embernek, 's kereskedőnek tud-

ni kell; 's mind ezeket helyyesen tudja; és hogy ösztöne légyen arról-is tovább gondolkodni, a' mirő foglalatosságiban szüksége vagyon. — Hogyan tsábíthatna már az ilyen meg-világosodás valakit puhaságra, piperésségre, 's minden nyomos elmékedést, 's ügyes munkásságot utáló kitsiny-lelküségre? Vagy talán egy országnak az a' része megvilágosodtabb, a' melly ki-tsínosulttabb? Vallyon Olafz országot a' megvilágosodás vitte-é a' mindeneknél tudva lévő puhaságokra? Akkor volt-e Róma leg-fajtalanabb, mikor leg-inkább megvilágosodott? — Való az, hogy lehetetlen valamelly nemzetnek ki-tsínosulni, ha bárdolatlanságában hagyatatik. Ha a' köznép semmit sem esmér, azon módokrol sem tud semmit, mellyek az alkalmatosabb életre, 's a' testi gyönyörüségekre vezethetnék őket, kivévén azokat, mellyekre a' termézfettől ösztö-

nöztetik. De azzal valóban még semmit se nyertünk! Mellyik atya szúrja ki azért fiának szemét, hogy szép afzfonyt ne lásson? Bizonyos pedig, hogy a' Teremtő a' szemet a' szépnek látására, a' fület az ékes harmonia hallására, a' nyelvet a' testekben lévő legvékonyabb sónak ízlésére, és a' képzelő tehetséget az elméből el-tüntt képeknek újabb, 's szebb formában való le-rajzolására adta, noha jól tudta, hogy a' testi érzékenységek ereje viheti az embert puhaságra. Nem bírhat ugyan mindenkor a' megvilágosodás a' testi gyönyörüségeknek sebes árával; de igaz az-is, hogy a' meg nem világosodott ember hamarább el-nyeli a' mézes horgot, mint az, a' ki magáról, kötelességeiről, emberi voltának végéről, 's állandó boldogságáról fontosán fozkott gondolkodni. Híszem, talán tsak nem fog azért az ember valamit elz-

telenebből tselekedni, mert több efze van!

VIII.

Most nevezhetnénk meg immár mind azon dolgokat, mellyekben a' köznépnék kellene meg-világosodni, s' határt-is húzhatnánk néki, mellyen kívül annak terjedni, se nem szükséges, se nem bátorságos. Jgaz, hogy szánakozva vonít vállat az olyan, ki az embert jól esméri, midön hallya, hogy valaki határt akar vetni az emberi elmének, melly éppen azért elme, mert magát körül kerteltetni nem hagyja, mert egy Despota, egy Akadémia se parantsolhat néki, miről, és miről ne gondolkozzon, 's meddig terjedjen az ő gondolkodása. Cook úgy-is tsak Cook lett volna, ha a' Párlámentum ki-mérte volna-is azt, meddig

terjedjen a' meg-világosodás azon a' helyyeken, a' hol neveltetett. Neker-ből se lett volna alá való ember, ha mingyárt parasztúl neveltetett volna-is. De ezek rendkívül való elmék vóltak, kik, akár-mi szegény állapotban-is, magok formályák magokat; nem a' köznép' számába valók, ha bár az attyok díznó-páfztor vólt-is. Az ilyen elmék magok válaftanak különös utat magoknak, 's a' velek született erő által felemelkednek azon magosság-ra, mellyre természet szerént ragadtatnak. Tsak az tudja egyedül az ő gondolkozásoknak határit, a' ki őket alkotta. — Nem az ilyenekről van tehát itt' a' kérdés, hanem azon gyámoltalan sokaságról, meily mások oktatása nélkül nem gondolkozhatik, maga-magát nem formálhattya, semmit se tehet egyebet annál, a' mit baromi gerjedelmének ki-elégítésére tennie kell; az illye-

neknek formálásán kell a' Fejedelemnek, vagy az Országnek dolgozni, ha - hogy a' tökéletességben egy léptsővel felyebb akar hágni. A' szántóvetőről, a' kézművesekről van itt' a' szó 's azoknak házi - népeikről, a' kikkől áll jobbára a' társaság; — arról a' mit — nem ez vagy amaz tselekszük maga tulajdon öfztönéből, — hanem a' mit a' köz társoságnak kelletik az ő formálásokban el követni. Ez pedig önként ki - tetszik. Arra taníttasson a' köznép, a' mi mindegyikét jobb emberre, hívebb jobbággyá, szelídebb atyává, szorgalmatosabb szántó - vetővé, fáradhatatlanabb kézi munkássá teheti. A' mit a' köznépnek tudni kell, azt tudja helyyesen; azon dolgoknak képe, mellyek között forgolódik, légyen igaz, és tisztá. Azokról, a' mikről a' szántó - vetőnek úgy - is gondolkodni kell, tanuljon igaz ítéletet tenni; azt, a' mi-

ben foglalatoskodik, tizze okosan, 's el-intézett tzelra; az, a' mire tanítatik, légyen bizonyos, és a' tapasztalás, vagy História által meg-erősített igazság. Tanúllja a' Bibliáját jobban érteni; esmérkedjen-meg annak főbb tanításival, tulajdon kötelességeivel, 's tudja okát adni, miért kell neki kötelességében szentül el-járni. Esmerje-meg onnön testének alkotását-is, leg-alább annyira, hogy tudhassa, mi lehet ez vagy amaz esetben ártalmára. Tudja okát adni valamennyire azon természeti jelenségeknek, mellyeket gyakran lát, 's tapasztal. Szántó-földét jobban művellye, kerteit jobban hafználja, élő-fáit jobban dajkállja, 's marháival gondosabban bánnyon; tanúlljon maga-magán segíteni az olyan veszedelmekben, a' mellyekbe könnyen eshetik. Tudja tökéletesen mind azt, a' mit az igazgató-szék nékie pa-

rantsolt, vagy meg-tiltott. A' kéz-műves tanúllya-meg mind azon fortélyokat, mellyek neki szükségesek és halfnosak. A' Leány tanúllya meg mind azokat az aszfzonyi munkákat, mellyekkel valaha magának, vagy házi népeinek élelmét meg keresheti. Mindnyájan olly' tökéletességre vigyék elméjüket, hogy bővebben elmélkedhessenek azon dolgokról, mellyeket nekik mint embercknek 's illyen vagy amollyan állapotban lévőcknek kell tudni. Jde tartoznak tehát különösen:

Az Hitnek ágazatiról, 's köteleltségiről való tellyes és tökéletes esméret.

A' kereftényi buzgóságnak fejlesztésére, 's nevelésére szolgáló külömbféle egygyü áhétatos énekekben való gyakorlás.

Nem külömben az erköltsöt megvefztegető, 's a' szívet búja gerjedezésekre indító szerelmes énekek helyet,

némelly, úgy nevezett világi, de ártatlan, 's a' köznép sorsához alkalmaztatott énekeknek tudása, mellyek nékik, a' súlyos dolog közben - is, tiszta mulatságot szereznek;

Az esőről, széhről, menekőről, vilámlásról, 's más természeti jelenségekről.

Az emberi testnek némi-némű esmérete 's azon épültt józan és mértékletes élet módját jóvalló reguláknak tanulása.

Azon leg jobb módoknak tudása, mellyek szerént a' mezei, 's kerti gazdasággal, gyümölts 's élőfákkal, méhekkal, 's marhákkal kell bánni, és a' terméseknek hasznát venni.

Eggyügyű 's bizonyos eszközök, mellyekkel szükség idején, 's véletlen esetekben tudjon magán segíteni. Végre

Azon országnak, vagy tartománynak a' közönséges bátorság, 's rendtar-

tás iránt szabott törvényeiben való oktatás, mellynek mindenik tagja.

Ezek volnának már azon tárgyak, mellyekre, az olvasáson, íráson, számvetésen, főkép papiros nélkül való számvetésen kívül, kellenék a' köznépet tanítani. A' megvilágosodást továbbra terjeszteti, 's a' népet a' tudományoknak mélyebb tárgyaival megismertetni, nem tartanám jónak, mivel úgy se viheti a' Mátthesist, Mechánikát 's a' t, annyira, hogy maga hasznára fordíthassa, azon kívül egy speculátiva tudomány se néki való. De a' mester-emberek' számára rendeltt, 's a' városi kissebb iskolákban, szükség valamit a' Mathesisbol tanítani, 's a' gyermekeket a' rajzolásban valamennyire gyakorolni, mivel azoknak sok mester emberek hasznát vehetik. Szükséges nekik, hogy megismerkedjenek a' tartományokkal is, főképp azoknak külömb féle termé-

seivel, a' materiálékkal, mellyek a' mester emberek által műveltetnek ki, és az ezeknek ki-készítésére tartozó műzerekkel, 's portékákkal együtt. Ezek tartoznak itt a' tzelra; mennyivel szüksegesebb tehát ezeket tanulni, mint a' Deák nyelvet, melly tsupán tsak a' Túdósok' nyelve.

IX.

Természet szerént a' Tanítás egy' fő eszköz, a' jó végre intézett megvilágosodásnak elő-mozdítására, természet szerént az ifiakban kell ezen tanítást kezdeni, őket kell formálni, 's egészen más emberekké változtatni, ha azt akarjuk, hogy a' köznép egy léptsővel fellyebb hágjon. Az ember egy-általlyában, 's különösen a' közember, bizonyos esztendők' el-tölttével tulajdon tökéletességének határát

el-érte. Gondolkozásának módja meg-
 állapodott, 's valami bizonyos kereset'
 neméhez kötötte magát, mellytől ne-
 hezen áll-el. Egy szóval a' köz-em-
 ber az, a' mivé egyszer lett, 's kön-
 nyen nem-is lez' egyéb belöle. Lám
 a' szokásnak hatalma gyakorta olly
 igen uralkodik rajtunk, kik külömben
 sokféle dolgokat fel-érhetünk ezünk-
 kel: mennyivel inkább a' szegény köz-
 emberen, a' ki gyermekségétől fogva
 felette kevés dolgokról szokott gondol-
 kodni! — Mind egy szóig igaz ez;
 's kiki tapasztallya ezt bizonyosan, a'
 ki a' köznép formálásában valamit
 próbált. 'S még-is, úgy tetszik nékem,
 tsak könnyen fel hagynak a' mostani
 nemzetnek formálásán; tsak-nem az
 egész tanítás puszta beszédből, vagy
 nyomtatott írásból áll, a' mi-
 nek kétség kívül a' koros szántóvető
 előtt igen kevés, vagy éppen semmi fo-

ganattya nintsen. A' régi Törvény-
 szerzők sokkal jobban tudtak a' köz-
 néppel bánni. Némelly készületeket,
 rendeléseket tettek bizonyos tzeremó-
 niákat, ünnepeket, játékokat szerzetek;
 sok jó rendtartásokat azzal tettek szen-
 té a' köznép előtt, hogy azt a' valláshoz
 tartozónak szénlették. Hasznokra fordí-
 tották a' betsület, 's gyalázat iránt va-
 ló érzést, a' nemzeti maga rátartást
 az esprit de corps, a' hivságot, sőt né-
 melly a' népben meg-rögzött bal-véle-
 kedéseket-is, hogy tsak arra vezethes-
 sék a' népet, a' merre akarták. Ha a'
 népnek szóllottak, nem szóllottak tsak
 a' fülnek, hanem a' szemnek, szívnek,
 a' képzelődő tehetség, 's több érzékeny-
 ségeknek-is egyetemben, 's természet
 szerént jobban lehet vala őket érteni,
 mint, ha tsak pufzta szavakkal, fon-
 nyadt írásokkal, vagy tsömörig úntató
 okoskodásokkal tanítottak volna; 's ter-

természet szerént mélyebb gyökeret vert ez a' népnek szivében, mint, a' nyomorék Curiális Styluson szólló rendelés, melly a' Fejedelemnek atyai gondoskodásáról papol. A' mái Törvény-szerzők közzül sokan azt tartják, hogy a' néppel nagy részént csak okoskodások által kell bánni; 's természet szerént semmire se mehetnek. Iól tudták azt a' régi Törvény - szerzők, hogy a' köznépen a' külső érzékenységek képző-tehetségek, indulatok, 's ezek mellett az okoskodás által-kell valamit venni, 's természet-szerént éppen így sokra is mentek. Caesar a' Cirbensis, és Jphitus az Olympiai játékokkal többre mentek; több vitézséget, testi hajlékonyságot, hazafiúságot gerjesztettek a' népben, mint akár mi némü tanítással-is. Likurgus fekete levének hathatósabb ereje volt a' Spárta - béliek formáltatásában, mint ha, nem tudom, mi törvényt sza-

bott volna - is a' bujálkodás (luxus) ellen; Móses - is, vagy az Isten Móses által, a' húsvéti bárány' ünnepével, jobban a' valláshoz kaptsolta szivét a' Zsidóságnak, mint akár mi prédikálások által - is. — De egy egész könyvet kellene erről írni, hogy meg - mutassuk, mint kellenék a' köz - néppel bánni; 's valóban nagy szűgség - is vólna egy ilyen munkára. Én itt' tsak újjal mutatok oda, s' a' kinek szeme van, nézzen! — Nagyobb hafznot lehet reményleni, ha a' koros szántó - vető példák által taníttatik; természet szerént a' példa erősebben - is bé - hat az ő szívébe. Az ő, igen keskeny határok közzé szorútt elméje elégtelen arra, hogy az, elejébe tett dolgoknak okait, volta képpen meg - ítélhesse, érzi is magában, hogy meg nem ítélheti. Életének módja sem engedi, hogy illy' valamibe avatkozzon. Mind maga, mind eleji, és

fzom-

szomszédjai gyakorta tapasztalták azt, hogy az ilyen fontos okokkal meg-erősített, és bé-hozott újítások, mellyek ellen az egygyügyü köz-ember egy szót se tudott szólani, semmire valók voltak; hogy venne tehát újra, gyanús okok mellett valamit-bé? Az ő gyáva esze azt mondja néki, hogy tsak a' tapasztalás igaz próba-köve minden jó, vagy rosz újításnak; és sénki se veheti töle rosz néven, ha inkább kedvelli azt, a' mit tapasztalásból esmér, mint azt, a' mit nem esmér. De ha látja, hogy jobb az új az ónál, hogy kevesebb fáradsággal több hasznot hajthat belöle; mihelyt olyan példát mutat sz néki, mellyet minden oldalról, minden környül-állások között meg-visgálván, igaznak talál; mihelyt ötet a' meg-győződésre nem erőlteted, hanem egésszen reá-bírod, hogy magát meg-győzze önön módja szerént, — hidd-el, fog az

újságon kapni. Úgy tetszik Schlözer *Staatsanzeige* nevü munkájában olvastam, hogy egy bizonyos Fejedelem a' ló-herének termesztesét örömet bé akarta volna tartományába hozni. Bé vette egy darab földet ló-heré maggal a' kastélya előtt, a' hol a' falusi gazdáknak úgy-is gyakran által kellett járni. Gyakran meg-állapodtak a' gyönyörűségese legelőnek nézésére, tsudáltak, melly gyakran lehet ott' kaszálni, 's mi nagy hasznát lehet egy tenyérsnyi földnek venni. Tudakozódtak ofztán, mi az 's mi módon szokták termeszteni? Ezekre nékik tsak rövideden felelték, sénki se javallotta azt nékik 's sénki se igyekczett őket reá beszélni. Egyszer tsak el kezdték a' falusi gazdák-is a' ló-heré termesztesét, 's most-is nagy haszonnal termesztk. (*)

(*) Egy nevezetlen jó - akarómnak köszönöm velem közlött hiteles levelénck itt követ-

Egy Fejedelemnek bölts példájá-
ból tanulni lehet, mikép' kellessék a'

kező részét, melly az én vélekedésemnek
valóságát új példával erősíti:

— — 's a' Kanonok legottan sok eper-
fákat ültetett, és maga költségén meg-
taníttatta a' kertészfét a' selyembogarak-
kal való bánásnak módjára, találván er-
re igen jó alkalmatosságot, nem mez-
sze lakó helyétől, egy olyan gazdánál,
ki már a' selyem termelést sok idő-
től fogva gyakorlotta. Erre a' kertész
a' selyem termeléshez fogott, maga tu-
lajdon hasznára, segítségül vette a' fele-
ségét, 's a' gyermekelt, kiket különben.
is, az iskolai órákon kívül, minden há-
zi, 's kerti munkára reá-bajtott. Egy-
szer dél - után hall a' Kanonok két
gyermeket tanátskozni, közelébb
jövén, észre veszi, hogy selyem - bogara-
kat akarnak egymással tserélni, 's öröm-
mel értette, hogy mind a' kettő jól tud-
gya a' jó selyembogaraknak jeleit. Örömé-
ben mondá a' Kanonok: tsak ugyan lefz' már
a' dologból valami, mert kedvek kerekedett-

köz-népet bizonyos dolgokban meg-világosítani!

hozzá. „Tavaszra kellvén kevés idővel az előtt két, a' faluban meg telepedett parasztok dió-fát kérnek tőlle. Esmérvén a' Kanonok jóra való igyekezeteket, így kezdett velek az új gazdaságokról beszélni: „Látom, hogy szokott gazdaságtok mellett, még egyébbel - is akarnátok valamitskét szerezni magatoknak. Nagy az adó, nagy a' költségtek - is. Mit gondoltok atyámfiai, hát ha selyem készítésre adnátok magatokat? Az néktek bizonyosan hasznot fog-hajtani. Aratásig vége van a' selyem bogarakkal való bánásnak, 's kész pénz tti markotokat érte. „Hajlottak a' tanátsra, 's kertészéhez küldvén őket, meg hagyá, hogy a' kertész selyem bogarakat adjon nekik, 's tanítsa-meg őket, mikép' bánnyanak vélek. Póltzoknak való dészakát, 's minden ahoz tartozó eszközöket - is talál-
nak a' kertésznél. Eper-fa levelet-is hordhatnak ingyen a' kertből. Gyakran vették már ez előtt - is hasznát földes Urok' javasolásának. Így tehát minden halasztás nélkül dologhoz fogtak. A' kertész minden-

Leg-főbb dolog pedig a' köznépet a' Vallás' dolgában meg-

ben segíté őket, 's örömökre jól folyt minden munkájok. Tsúfolták ugyan a' többi parasztok őket, 's meg-akarták vélek útatlatni a' szokatlan munkát, de ők nem hajtottak semmit az ő beszédjekre. Érezték-is hasznát nem sokára új munkálkodásoknak. Mert ősz felé egy vasárnapi Isteni szolgálat után, midőn a' parasztok szokások fzerént együtt tanátskoztak volna, elé-szóllítá a' Kanonok, ki-is az Isteni szolgálaton jelen volt, a' két szorgalmatos parasztot, 's kinek kinek tíz uj tallért nyomott a' kezébe; „ Ezt nyertétek, meg szóllítván öke barátságosan, a' bogarakkal való munkátok által. Legyetek tovább-is szorgalmatosak, tapasztni fogjátok, hogy ezerfzer jobb dolgozni, mint a' boros kantsó mellett a' drága üdöt 's a' pénzt el-fetsélleni, 's végtére feleségtekkel, gyermekeitekkel nyomorúságra jutni. „ — El lehet gondolni, mint meg változtak erre a' többi parasztok!

világosítani; leg-alább ez légyen minden meg-világosodásnak talp - köve.

Mert azt soha sem gondolták volna, hogy olly tsekély munkájok által annyit nyerhessenek. A' két paraszt haza tért a' szép tallérokkal, mellyeknek tekintete mind jobban jobban gerjeszté őket az el-kezdet munkának folytatására.

Alig állott-bé a' jövő tavasz, leg-ottan egyyk paraszt a' másikat érte, úgy jártak a' Kanonokra selyem bagarakért. De szép móddal nem adaték nékik ez úttal semmi, hogy tudni illik még jobban kívánniák, a' mit meg-nem nyertek, Hanem a' két első paraszt ismét mindent kapott, valami tsak a' selyem-készítéshez tartozott, 's most, még fzorgalmatosabbak voltak 's nagyobb-is volt már a' nyerecségek, mint ez előtt; mert mostanában kinek kinek tizen-öt ujdanat új tallér jutott. Látván ezt ismét a' többi parasztok, nem volt már szünetete a' kérésnek a' derék Kanonok is észre vévén, hcgy a' kívánságok jó szándékká változott, meg-adá nékik, a' mit kívántak — avagy igazábban szólván, — a' mit maga

Nála-nélkül el-tágúlnak a' köz társaság-
nak kötelei, 's a' leg.böltsebb törvé-
nyek se köthetik azokat többé öszlze.

Fellette meg-tsalathozna, úgy-mond
Neker, kinek itélete ezen dologban
sokat nyom. (), „a' ki azt hinné, hogy a' mo-*
„ rált a' különös jónak a' köz jóval lett
„ egygyesülésén lehet építeni, 's a' ki ar-
„ ról álmodozna, hogy a' társaság-
„ béli törvényeknek creje fenn-álhat a'
, vallás-nélkül-is „ Mindjárt kérdés tá-
mad itten: mikép' kell a' népet a'

kivánt régtül fogva. Ez által igen jól
fel-vették magokat a' parafztok, 's nem-
is egy könnyen szűnek-meg törekedések
ben.

Valóban nem-is igen nehéz valami
újítást bé-hozni a' nép közzé; tsak mód-
ját kell ejteni, és a' restség vagy irigy-
ségből származott ellenkezésekre semmit
se hajtani.

(*) De l' importance des. opiniones religi-
cuses-

vallás dolgaiban meg-világosítani? ele-
gendő-é csak a' természeteti religio-
ra támaszkodni; vagy szükséges egy
keresztény hitnek szistémája - is?
Elég-é a' köz-népet egyedül a' maga kö-
telességire oktatni? vagy azt-is meg-
kell néki mondani, mit higgyen?
A' józan ókoskodáson vagy vala-
mely felsőbb hatalomnak akaratyán
épített okokkal kellessen-é a' népet a'
vallást tárgyozó dolgokban meg-győzni?
— Tsalhalatlan dolog az, hogy az em-
bert az ő uralkodó gondolati igazgatják.
A' milyenek a' gondolatai, és érzé-
kenységei (*) olyanok a' tseleke-
detei-is: a' ki tehát valamire akar-

(*) Igaz ellenben az is, hogy a' milyen az em-
ber tselekedete, az ő gondolatja, olyan az ér-
zékenysége-is. Mint a' külső dolgok a' belső-
kre hatnak, úgy hatnak ezek - is a' külsők-
re. De ha nem erőszak, nem vallás-

ja bírni külső tselekedeteit, szükség, hogy azoknak belső rúgóit indítsa-meg, különben lújába iparkodik. Az okoskodásokat nehezen fogja-meg a' köz-nép; 's azoknak-is kevés a' foganattya, a' mellyeket megfog, 's annak-is, a' mit meg-foghat, kevés láttattya van, mivel a' népet nem annyira az okoskodás, mint külső érzékenységei, képzelő tehetsége, és indulattyai kormányozzák. Úgy látszik, tagadhatatlan az -is, hogy nem elég a' köz-népnek kötelelességeit csak eleibe rakni, hanem azokat olly' nyomos dologgá is tenni előtte, hogy magát azoknak bé-teljesítésére önként el-tökéllye; hogy maga magát kárhoztassa, ha bé-

béli eszközök által akarjuk az akaratot némelly tselekedetekre bírni, azt más-kép' nem lehet véghez vinni, hanem hogy az ember belső képpen indíttasson fel,

nem tellyesíti, 's tsak akkor eléged-
jen-meg maga magával, ha azokat
bé-tellyesítette. (*)

Ehez képest, úgy látzik nékem,
könnyü már azon útat el-találni, a'

(*) Vannak sok egyenes szívű, 's a' jó
mellett szinte az el-ragadtatásig buzgódo férj-
fiak, kik mind tsak az erköltsi tu-
dománynak tanítását javallyák, attól
várnak mindent, 's egyéb vallás-béli
tanítást szükségtelennek tartanak. Én ezen
férjfiakat szívenből tisztelem, 's az ő
tzellyok egygyaz enyimmel; de úgy lát-
szik, hogy ezt a' tzeltsz közlő mód-
jok tellyességgel nints ennek az embe-
ri természethez alkamaztatva.
Ha az embernek azt mondjuk: tsele-
kedd ezt; azért még ugyan azt nem
tselekedzi; sőt kézfőbb ellenkezőt tsele-
kedni. Az embereket koránt se lehet
úgy kommandérozni az erköltsök' gyakor-
lásában, mint valami gyalog Regimentet
a' külömb-féle mozgásokban. Mit lehet
egy olyan gyermekből várni, a' ki egész
gyermekségében; soha se hall egyebet

mellyen a' vallás-béli meg-világosodásnak kelletik menni, ha azt az emberi lélek természete szerént akarjuk kezdeni, és vinni.

A' ki a' köz-népet a' vallásban akarja meg-világosítani, annak azon kell lenni, hogy a' köz-nép az Istent, az Istennek az emberekkel való bánás módjait, 's az embereknek tőlle való függéseket a' mennyire tsak szükséges, tud-

nogatás, intés, parantsolás, tiltásnál, még pedig minden atyai tekintet, atyai szeretet, atyai kegyesség nélkül; ha tsak az, a' ki szüntelen papol, önnön szavait szivére nem tudja kötni a' gyermekeknek? Elfojtódik az olyan gyermekben minden emberiség, vagy a' szabadságnak érzése, 's az emberi erő part-ütésre gerjed benne, kezdi köteleit mardosni, 's végre széllyel szaggatni. Tsudálatos dolog az, hogy ezt mái nap sénki sem érzi, holott oly' ékesen tsevegnek minden felé a' sziverek formálásáról.

ja; hogy így a' köz-nép örömet tselekedje azt, a' mit az Istenért tselekednie kell, 's nyugott szívvel várja azt, a' mit az Istentől várnia kell.

A' mi nem ide tzelez, nem a' köz-népnek való. A' köz-társaságnak javában forog az, hogy a' köz-népből a' meg-világosodás által jobb emberek vállyanak, hogy kötelességének tartsa, az Istenért mind azt el-követni, a' mire az Elöljáróknak hatalma által nem kinfzerítethetik; hogy az Istenért való kötelességből mind azokat ne tselekedje, a' miket a' leg-jobban vigyázó Fejedelem se láthat, 's akadályoztathat-meg. Nem elég tehát, hogy a' köz-nép maga kötelességeit tsak tudja; szükség, hogy minden kötelességét fzeresse 's fzen tséges dolognak tartsa, szükség, hogy azoknak bé-tellegesítésére a z a k a r a t fel-indíttassék, még

még pedig olly indító-okok által, melyek valósággal arra valók. Az indító-ok ne légyen isupa félelem; mert az ember nem örömet tselekeszi azt, a' mit félelemből tselekeszik; 's a' mit nem örömet tselekeszik, attól meg-menekedni igyekezik, mi-helyt módját ejtheti. Ezt pedig a' köz-társaság természet szerént nem kívánja; sőt a' köz-jó azt hozza magával, hogy a' köz-nép önnön kötelességeit mindenkor szentül megtartsa; hogy azoknak bé-teljesítését soha se szándékozzék magáról le-ráznia. De mikép' kell mind ezeket véghez-vinni? nem lehet kivált a' köz-nép előtt minden kötelességnek szükséges voltát meg-mutogatni. Némelly indító-okokat a' köz-ember észével fel-nem érhet, a' bal-vélekedés; szokás, és az azok ellen törekedő indulatok ezer akadályt vetnek azoknak.

Némellykor igazak-is magokban azon ellen vetések, mellyek némelly erköltsi indító-okok ellen tétetnek.

Nem mindenkor következik abból jó, ha az ember a' maga jussából valamit el-enged; nem mindég fonnyasztja-el magát a' bújálgató; 's a' részeges se betegszik-meg mindenkor. — Próbállya bár valaki ha meheté valamire akár melly falusi községgel-is, ha azon tsupán tsak mély okoskodások által akar valamit venni. De hát mi által, ha ezek által nem? mi által lehet a' meg-általkodott köz-népet, önnön kötelességeinek bé-tellegesítésére bírni, mellyek többnyire hajlandóságával ellenkeznek? — Azt tapasztallyuk, hogy a' jó atyának házánál minden az atyának kedvéért tévődik; mert ő mondotta; ő parantsolta! Az atya olly nagy tekintetű személy a' maga házánál,

hogy ha t s a k e g y g y e t f z ó l l - i s , t ö b -
 b e t é r , m i n t h a m á s f z á z i n d í t ó - o k o k k a l
 á l l o t t v ó l n a e l é . L á t t y u k , h o g y e g y
 j ó l e l - r e n d e l t t o r s z á g b a n : m i n d e n a z
 U r a l k o d ó k e d v é e r t t é v ö d i k ; m e r t
 ő p a r a n t s o l t a ! A z Ú r a l k o d ó o l l y
 n a g y t e k é n t e t ü f z e m é l y a ' m a g a O r -
 f z á g á b a n , h o g y e g y p a r a n t s o l a t t y á n a k -
 i s t ö b b f o g a n a t t y a v a g y o n , m i n t h a
 m á s f z á z i n d í t ó o k o k k a l á l l o t t v ó l -
 n a e l é . A ' j ó h á z i - n é p a z é r t e n g e -
 d e l m e s k e d i k , m e r t a z a t y á n a k t e k é n -
 t e t e ; a ' j ó l e l - r e n d e l t t O r f z á g a z é r t , m e r t
 a z U r a l k o d ó n a k t e k é n t e t e n a g y . H á t
 h a m á r e g y v a l ó s á g (W e s e n) t a l á l -
 k o z n é k , é s a ' l e n n e a z e g é s z k ö z -
 n é p r e n é z v e , a ' m i a z a t y a m a g a
 h á z á b a n , a z U r a l k o d ó m a g a O r -
 f z á g á b a n . —

E z z e l v a l ó s á g g a l k e l l e n e a ' k ö z - n é p e t
 m e g - e s m é r t e t n i ; h o z z á - v a l ó f z e r e t e t e t ,
 h á l á d a t o s s á g o t , ' s t i f z t e t e t b e n n e f e l -

gerjeszteni; annak hatalmát úgy elejébe adni, hogy a' nép érezze annak jussát, melly szereznt tölle engedelmességet kíván; az ő böltsességgel tellyes szereztetét olly eleven szinnel le-festeni, hogy a' nép öröme sz engedelmeskedjen: ez a' bánás módja, úgy vélem, mind az emberi természethez, mind a' köz-nép' gondolkodásához lenne alkalmaztatva, 's a' mellyel többre lehetne menni, mint akár melly más eszközzel-is. Nyilván való az, hogy háládatosságra, 's szerezetre inkább lehet az által gerjeszteni az embert, ha azt elé-beszéllük néki, a' mit egy valaki valóban tselekedett, mintha azt csak közönségesen le-irnánek, akár mi jól-is. Hamarább meg-esik szivünk az olyanon, kinek tselekedetét, 's szenvedéseit láttyuk, vagy viselt dolgait, 's történeteit hal-lyuk

lyuk Ehez képest: ha azon Valóságrol elé beszéllük azt a' népnek, a' mit rolla tudunk; ha tudtára adjuk annak tetteit, 's vizfontagságait; bizonyára ez által gerjeszthetjük-fel a' népet bizodalomra, tiszteletre, és szerezetre, ha tsak ugyan őket fel lehet gerjeszteni. Kppen így gondolkodom a' vallás-béli meg-világosodás folyamattjáról-is. Esmértessük - meg az embereket a' körültek lévő dolgoknak természetével, 's mutassuk-meg nekik azokban az Isten' böltességét, hatalmát, 's jóságát. Mondjunk nekik Szent-Irásbéli históriákat, hogy lássák miképpen gondoskodott az Isten, eleitől fogva az emberekről; miképpen támasztott szükségeket 's miképpen tellyesítette-bé azokat, melly atyai kegyességgel, 's szeretettel nevelte őket. Beszéljük-el, melly szerentsétlenek vóltak azok, kik az Isten parantsolattyának nem en-

gedelmeskedtek, ellenben azok mellyszerentsések voltak, kik néki engedelmeskedtek. Tegyük a' Históriaból oly példákat elejébe, mellyekből magoktól által láthatták ezen igazságot, hogy az Isten a' leg-hatalmasabb Úr, kinek az emberek engedelmeskedni tartoznak; az Isten a' leg-böltsebb atya, kinek parantsolattjai bennünket böl dogokká tésznek; a' kinek engedelmeskedni, gyógyító szer, nem engedelmeskedni, halálos méreg. Esmértessük-meg vélek Jésust, az Istenségnek hozzánk közelebb való, 's könnyebben megfogható képét. Befzéllyük-el néki az ő hatalmát, böltességét, szeretetét, hogy nagyobbra betsüllyék minden tanítását, minden szavát, mellyet szözlött. Mind ezekre gyakran emlékeztessük őket, 's egy dolgot tíz különbéféle próbákkal-is erősítsünk-meg, mivel ezeknek mély gyökeret kell az el-

mében verni, 's ezen talp-köre épül az erköltsben való meg-jobbulás. A' különös esetekben ki-nyilatkoztatott Isteni szeretetről, 's jó téteményekről, vagy Jésusnak történeteiről beszélni színt olyan hasznos az erköltsi meg-jobbulásra nézve, valamint hasznos beszélni a' gyermekkel az ő jó atyáról, vagy a' jobbágyal az ő jó Úráról. Ha már azt meg-nyertük, hogy az Isten, 's az ő képe Jésus, nagy tiszteletbe jött az ember előtt, ha elég mélyen vertt ezen igazság fézfket benne: méltatlan 's káros dolog az Istennek nem engedelmeskedni; méltó 's hasznos dolog néki engedelmekedni; — ekkor mondjuk néki: Jésus parantsolá:

Botsáss - meg, és néked - is meg-botsáttatik.

Adjál, 's néked - is adatik.

A' mit akaráz, hogy az emberek veled tselekedjenek, te - is azt tselekedd másokkal.

Szeressétek egymást, mint én szerettelek titeket.

Szeressed felebarátodat, mint önnön magadat. —

Tanítványi által parantsolá:

Férjek, szerossétek feleségeteket.

Feleségek, engedelmeskedjetez firjeiteknek.
Szülők nevellyétek gyermekeiteket fenyíték
alatt 's az Urnak félelmében.

Gyermekek, engedelmeskedjetez szülőiteknek,
az Istenre nézve.

Uruk, igazságosan 's illendően bánjatok
szolgáitokkal; ti néktek-is van
Uratok a' menyben.

Szolgák, engedelmeskedjetez Uraitoknak,
nem tsak szemeik előtt, hanem Iste-
ni félelemből-is.

Minden ember engedelmes légyen az elől-
járóknak, kiknek hatalmok va-
gyon rajta.

Add-meg kinek kinek, a' mivel tartozol —
a' tífzteletet, a' kit tífztelet illet.

A' ki nem dolgozik, ne egyen.

Szolgályságok egy-másnak azon tehetség-
tek szerént, mellyet az Urtól vet-
tetek.

Mind ezeket mondjuk néki az Isten' nevében, kiről már annyit tud; kinek szava, olly sokszori emlegetések után előtte már hathatós lett; kinek böltsességét, hatalmát, szeretetét 's meg-tántoríthatatlan igazságát annyi sok próbákból esméri. Mondjuk ezeket néki Jé sus' nevében, Jé sus szavaival, ki az embernek boldogságát annyira szívére vette, hogy azért mindent fel-áldozott; a' ki jól tudván, hogy a' bun el-ront minden emberi boldogságot, életét-is oda - adta, hogy a' mint mondá, meg-törje a' bűnnek erejét. Azt gondolom, ez foganatos tanítás lenne, bár ha oda nem tennénk-is, hogy a' dolgot az Isten nyilatkoztat-ta-ki, még-is gondolatom szerént-

a' tanításnak ezen módja inkább az emberi természethez van alkalmaztatva, mint akár mi egyéb.

A' ki immár fel-tudja vetni, mennyiben függ a' köz-társaságnak java az emberi gondolkodásnak, 's tselekedeteknek módjától; hozzon maga ítéletet a' dolog felől, ha vallyon az illetén vallás-béli meg.világosodás káros-é vagy hasznos.

XI.

Úgy tartom, tsak egy rövid meg-gondolás után-is szembe tűnik az, hogy, a' jó végre intézett meg-világosodás nints a' köz-népnek ártalmára. Leg-alább meg-foghatatlan dolog lenne az, ha a' meg-világosodás minden haszon nélkül vólna. A' ki azt méri állítani, hogy az okos meg-világosodás káros, annak azt-is el-kell

magával hitetni, hogy nem teszi az se jobbá, se nemesebbé az embert, ha az Istent, 's kötelességeit esméri; ebben pedig elegendő képpen meg-
 tázáfolja ötet minden Nemzeteknek, 's időknek históriája. Vagy azt kell néki magával el-hitetni, hogy árt az az embernek, ha meg-jobbúl, 's árt az Országnek is, ha meg-jobbúlt tagokból áll, vagy más szavakkal: egy tolvaj-társaság boldogabb, mint a' jó erkölcsökben gyakorlott Ország! — A' mi egy magános emberről, egy magános házi-népről igaz, igaz az egy kis népről, egy egész Orzágról is; lehetetlen, hogy olly' valami ártson az Országnek, a' mi külön külön minden lakosnak használ. Vallyon nem esik-é az egy magános szántó-vetőnek jobb ízün; nem boldogúl-é jobban minden felől, ha önnön kötelességeit, 's hivatallyát esméri; ha minden dolgához okosan nyúl, 's azt

okosan üzi, ha a' mező —, 's kert-
 művelést jobban érti; ha élő-fáival,
 's marháival jobban tud bánni, 's akár
 mi véletlen esetekben - is magán
 segíthet? Nem érez-é több örömet
 gyermekei 's tselédei között, ha meg-fze-
 lődött, 's emberebb lett, 's azok nem
 tsak félnek tőle, hanem inkább tífz-
 telik, 's szeretik? Nem akad-é több
 forrásaira a' gyönyörűségnek, ha va-
 lamit tud a' körülette lévő terméfe-
 ti jelenségekről az állatoknak, plán-
 táknak mesterséges alkotásáról, a' mel-
 lyek minden nap kezei között forog-
 nak? És mi nagy öröme van az,
 ha szántó-földeit meg-jobbítja, ha
 többet arathat, többet kaszálhat, ha
 tsak tíz vékával, egy két vontató szé-
 nával, 's ha tsak egy pár putonnyal
 több gyümölsöt fzedhet - is, 's reá te-
 kéntvén, édes örömmel azt mondhattja:
 ez az én fáradságom' gyümöltse? Val-

lyon az ilyen szántó - vető tsak olyan eszem - iszom ember - é , mint a' vad-ságban élő ember ? Ha tehát azon igyekezünk , hogy a' köznép , vagy legalább annak nagyobb része ilyen légyen , így éllyen , munkálkodjon , 's enuyi gyönyörüséget tudjon magának szerezni , — lehet - é egy ilyen igyekezet hafzon nélkül ? Úgy látszik , nem szükség ezt többel vítani .

Ezt a' História - is világosan meg - bizonyította ! Tagadhatatlan dolog , hogy ott' vagyon leg - nagyobb megvilágosodás , ahol a' keresztény vallás uralkodik ; 's az országokat egy - más - hoz hasonlítván ott' leg - boldogabbak az emberek , ott' leg - erősebbek a' királyi székek , ott' leg - virágzóbbak az Országok , a' hol keresztények a' lakosok . Altalában vévén a' dolgot , tagadhatatlan az , hogy nagyobb a' megvilágosodás a' Protestáns mint a'

Katholikus tartományokban, 's hogy
 fzorgalmatosabb, 's b6ldogabb a' n6p
 a' Protest6ns tartományokban. A' j6
 erk6ltsben tett el6-menetelnek, 's a
 n6p' b6ldogs6g6nak m6rt6ke, minden-
 kor a' meg-vil6gosod6s v6lt. Vir6g-
 zott a' keresked6s, vir6gzottak a' k6zi-
 mesters6gek; fzel6debb v6lt az embe-
 reknek erk6ltse; minden dolog j6l ment
 akkor, mid6n J6sus pr6dik6lni kezd6,
 mid6n az 6 tan6t6sa, 's a' R6mai
 Kultura l6mp6st gy6jtott az emberek'
 elm6j6nek.

De ezek oszt6n ism6t hanyatlani
 kezdettek, mihelyt a' Nemzeteknek
 v6ndorl6sa a' feud6lis fzist6m6nak b6-
 hozat6sa, 's a' kerefzt6ny Vall6snak
 roml6sa miatt, fogyatkozni kezd6 a'
 meg-vil6gosod6s. A' nap-nyugotti tar-
 tom6nyokban majd nem minden keres-
 ked6s tsak a' Zsid6knak kez6be jutott.
 Ki-ki tulajdon hafzn6t leste, 's bofz6t-

állott maga magáért, minden tartózkodás nélkül. Annak volt igazsága, a' ki hatalmasabb volt. Az erkölts' elvadásulásának sok irtóztató példáit lehetett látni. Sigmond Burgundiai Király, önnön testvérét Klodomírt, nemzetségével együtt a' kútba vetette; Clotár saját párt-ütő fiát, gyermekeivel együtt meg-égettette. Egy más Clotár, a' Frankusok Királya, Brunehild Királynét, harmad-napi szörnyű kínzások után, elevenen egy vad lónak a' farkára köttette 's széllyel szaggattatta. Láttuk, hogy az ember leg-ottan nem ember vóit, hanem fene vaddá vált, mihelyt meg-szünt a' világosodás. Az ember tsak azon mérték szejént ember, a' melly szejént meg-van világosítva. Hasonló példáit láttuk ennek a' Reformáció táján - is. Nem sokkal az előtt, a' tizen-kettődik században, egy Nemes ember — akkor a' Nemesség volt

a' meg -világosodtabb réfze a' Nemzetnek — bizonyos pompának alkalmasságával harmintz ezer solt (*) vettetett-el a' meg -szántott földbe, ga bona helyett. Egy más Nemes ember pedig a' leg -szebb paripái közül harmintzat égettetett -meg, hogy azzal dús gazdagságát fitogathassa. (**) Meg -lehetett ebben az időben akár minémü gonofzságért, az édes atya meg -öléséért, testvére' meg -fertőztetéséért-is pénz a' botsánatot vásárolni. Mint -meg -váltak pedig ezek a' Reformatio után! A' Protestáns Fejedelmek leg -kiseb bek valának, de leg -hatalmasabbak, mivel ök voltak a' meg -világosodtab-

*) Versuch einer Geschichte der Kultur des menschlichen Geschlechts von Adelung 6. Absch. §. 24. S. 349.

***) Adelung ugyan ott' 7. Abseh. §. 22. S. 410.

bak; a' Katholikus Fejedelmek nagyobbak, de erőtlenebbek, mert a' megvilágosodásnak héjával voltak.

*) Nem nevededett a' megvilágosodás az újabb időkben nagyobb szaporasággal, mint 1525-től fogva 1560-ig, 's nem tettett-meg jobban soha az emberekben a' munkásság; nem nevededett serényebben a' nép' bátorsága, 's boldogsága, mint éppen ebben az időben. (**)

*) See in the præsent state of europe, azt erősíti, hogy egy Protestáns felekezet, még-most-is ki-köthet egy Katholikus felekezettel, 32 milliom Protestánsra 67 milliom Katholikust számlálván.

**) Meg-nem álhatom, hogy Ehlernek ezen tüzimü irásából: Winken für gute Fürsten, Prinzenzerzieher und Volksfreunde; egy helyet ide ne iktassak, melly azt a' mit eddig mondottunk, a' tapasztalásból bizonyítja, 's az én tapasztalásommal-is éppen meg-eggyez. „Ha ezen vizsgálásaimat

XII.

Ha tehát az Uralkodó többre akarja vinni alatta-valóinak boldogságát; ha azt kívánja, hogy a' kereskedés virágozzon, az erköltsök fzelídüllyenek,

fel vezem, mellyeket a' Izántó-vetőkön, 's sulyos dolgok között tengődő embereken, több helyeken tettem, nagy meg-háborodás nélkül el nem gondolhatom, hogy némellyek ilyen kérdést-tsak tehettek, káros-é, vagy hasznos a' köznépet meg-tsalni, vagy-is bárdolatlanságában hagyni. Eltem sokáig a' falusi nép között, kiknél igen nagy megvilágosodást vettem észre. Nem tsak a' vagyonosabb parasztokban, hanem a' legszegényebb napfzamosokban-is voltak olyanok, kik a' Vallásnak mind ágazatiban, mind erköltsi tanításiban járttassak valának; kik, a' dolognak voltaképpen való tudománya mellet hasznos könyveket is olvasni tudtak, 's a' számvetést tsak nem a' Föld-mérésig értették. Sehol se találtam több-féle jóra az emberek között, mint ezen falusi gazdák között. Kivált-

és a' gyámoltalan köz-nép, több gyönyörűség forrásaira vezetessen, a' mellyekből néki annyi terhei között valamelly részt kell engednünk. Úgy

képpen pedig szivesen hajlottak arra, hogy polgári kötelességeknek híven meg-feleljenek. Tudományok jól öszfze-fert sullyos munkákkal. Ezen emberekben némi-némű ösz-tönt tapasztaltam arra, hogy munkájokat bizonyos tudománnyal, tegyék. Mint-egy természetű vált nállok, hogy a' nyugvó napokat nem vad vígságokban, hanem otthon tsendességben, befélgetve, olvasgatva, 's ártatlan gyönyörűségek között töltsék-el. Az olyanokat, kik itálnak, kártyázásnak, verekedésnek, 's más rendtelenségeknek adták magokat, közönségesen úgy nézték, mint a' kik, nem tsak kötelességek, 's lelkek esmérete ellen tselekefznek, hanem, kik önnön jó híreket, neveket, betsülettyeket örökre el-vefztik. A' törvényeknek, 's igazságnak meg-tartására közönségesen igen nagy hajlandóságot tapasztaltam bennük; az aprólékos szolgálatokra pedig oly'

minden kételkedés nélkül elé kell néki a' meg - világosodást mozdítani, bár ha a' köz - nép által nem látta - is mindjárt az abból reá háromló hafz.

hafzon keresés nélkül - való készséget, hogy némellyek fájlalták, 's el - pirúttak belé, ha szolgálattjokért borra - valóval kínálta - meg az ember. Tellyes polgári szabadságokkal, mellyben voltak, éppen nem éltek vízfza. Mind azokból a' mit láttam, az tetfzet - ki, hogy az ember, az Isteni gondviseléstől vett elméje által az emberi boldogságnak főbb részeit világosan meg - esmérhesse az ilyen tudományoknak hafznát vegye, 's polgári szabadságban élhesen. Más helyyeken, a' hol a' falusiak között annyi meg - világosodásra nem akadtam, általlyában ellenkező tökéletlenségeket vettem észre. Ha tehát tsupán ezen sok tsak el - tendők által tett tapasztalásimra néznék; kétség kívül felette tsudálkoznám rajta, hogy még kételkedhetnek némellyek abban, tanátsos dolog - é, a' népet igen meg - világosítani? "

not. De ha egy ilyen atyai érzékeny-
ség, 's emberi indulat nem volna - is
benne; ha a' maga népét nem egyéb-
nek tartaná - is, hanem csak akolba zártt
marháknak, 's azt tetfzés: szerént
vérig húzhatná, vonhatná: még - is
tulajdon hasznára nézve - is meg - kelle-
nék néki azt világosítani; 's nem - is
találhatna, jövedelmeinek bővítésére
hathatósabb eszközt ennél. A' dolognak
természete, a' História, 's a'
minden - napi tapasztalás, világos
bizonytságot tesznek erről. Vegyünk
fel két falusi gazdát, kik között ki-
nek kinek negyven köböl magja, vagy
húsz hód - földje vagyon; az egyike
meg - világosodott, gondolkodik földének
természeti mivóltáról, annak meg - jobbí-
tásáról; lassan lassan egész a' lehetőségig
meg - is jobbítgattya; minden darab föl-
det, a' mennyire csak lehet használlyá; ló

herét termefzt; marháit fzaporfitya, jobh trágyát hord az ugarra, 's eképpen jobbíttya fzántó-földét. Fákat ültet, komlót termefzt, maga főz magának oltsó, és egéfzséges fert, hogy ne kintelenítetsék rofzfát drágán venni. Házát, gyermekeit, 's tselédjeit jó rendben tartya, fzorgalmatofságra, 's jó maga-viseletre fzoctattya, 's mind ezekben maga ád jó példát nékik. A' másík nem gondolkodik földinek terméfzeti mivóltáról, hanem tsak úgy műveli, a' mint mástólláta, fzántatlan, műveletlen haggya, a' mi fzántatlan, műveletlen vólt; a' mi legelő vólt, azt legelőnek haggya, kevés marhát tarthat, mert kevés takarmánya van, a' mi van-is rofz, nem jó trágya válik belőle, 's nem kövérítheti fzántó földét. A' tsapfzéken kívül nem esmér semmi más gyönyörüséget a' világon, mihelytt egy két garas tsörög az erfzényében, megífsza magát. Az ilyen életnek módjá-

ba belé-tanúlnak gyermekei, tselédjei ;
 's vele egygyütt egygy nyomon járnak.
 Történyék immár meg, hogy az Or-
 szág szükségei miatt, kinek kinek ezen fa-
 lusi gazdák közül tíz forinttal többet kel-
 lessék adózni; mellyik teszi le közüllök
 könnyebben az adót? Bár ha amannak-
 is terhesen essen a' nagy adó, ki talál
 még-is közüllök könnyebb módot annak
 le-fizetésére? Ki tudja többre vinni jö-
 vedelmeit, 's kevesebbé tenni költsé-
 geit? — Erre kiki hamar meg-felelhet! A'
 mi reájok nézve egygyenként igaz, igaz
 az közön ségesen -i s. Hát egy
 meg-világosodott gazda több adót fizet-
 het, mint a' meg-nem világosodott :
 szükség-képpen betesebbnek kell lenni
 az Ország előtt egygy meg-világosodott
 köz né p n e k -is, mint a' meg-nem vi-
 lágosodottnak, ha bár az embernek ér-
 demét, tsupán tsak az esztendei adó-
 zásnak sommája szerént vegyük-is te-
 kéntetbe.

Ezt a' História - is nyilván bizonyította. Ki hitte volna, ha valaki azt mondta volna ennek a' századnak kezdetén, hogy ama' vad és pufzta Orosz birodalom nyóltzvan, kilentzven efsztendök alatt akár melly Európai birodalommal - is vetekedni fog; hadi ereje ötven linia hajókból fog állani (*), holott száz efsztendök előtt tsak egyetlen egy tsajkája se vólt; (**) Pétervára, melly még tsak egy két haláfsz kunyhóból állott, Európának leg - nagyobb 's szebb várossává vállyon; talpon álló négy száz ezer derekasan gyakorlott

(*) Statistische Uebersicht der vornehmsten Europäischen Staaten. — ott' ugyan éppen hatvanra megy a' száma, de ez soknak látszik.

(**) A' leg-első hajó 1691ben indúlt ki a' ki-kötő helyből. Allg. Weltgeschichte 16 Band. 8. Abth.

hadi népe lészen; (*) meszfe terjedő kereskedéséből eztenként majd mégannyi jövedelmet lásson, mint a' mennyi volt Nagy Péternek országglása alatt, (***) hét nyóltz milliomból álló jövedelme, harmintz - öt milliomra szaporodjon; (***) egész birodalmában oskolák, orvasi, tanuló 's gyógyító-házak, és tulajdon törvény-könyve lészen. E' pedig mind igaz, szemeinkkel láttyuk, a' mít el-nem hihettünk volna. Mi által ment hát ezen birodalom ilyen nagyra? Ha a' vér ontás nélkül el-foglaltt Lengyel Ország részét, melly által

(*) H u p e l Nord. Miscell. 5. St.

(**) T o z e szerént 7-8 milliom Rúbel volt a' jövedelme, és most tsak magából a' kereskedésből bé-vez' annyit minden ezten-dőben.

(***) H u p e l I. St.

két milliommal, (*) és így egy tizenkettő d részfel szaporodott a' Mufzka birodalom lakosinak száma, ha mondom, ezen egy tizenkettő d rész szaporodást ki-húzzuk-is az egész sommából; kérdés: honnét vagy on a' többi? a' 24. milliom rúbellel nevededett jövedelem? A' negyvenöt linia - hajókból álló tengeri erő? 's a' t. Ha merő Mihály, 's Iván országlott volna; vallyon lett volna-é a' birodalom, tsak felében-is az, a' mi most? — Nem ama talám szántszándékkal egy vad nemzetnek Reformátorává olly igen keményen formáltt Nagy Péter, és ama' hasonló lelkiségü,

(*) Schlözer ennyire veti-fel. (Briefw. Heft 31.) A' lakosoknak közép száma 24 milliomra megy; Lásd Ebeling (Verzeichniz der Statthalterschaften 's a' t.) Kriméat még oda nem kell számlálni, mivel eddig az ideig több reája a' költség, min a' mit bé-hoz.

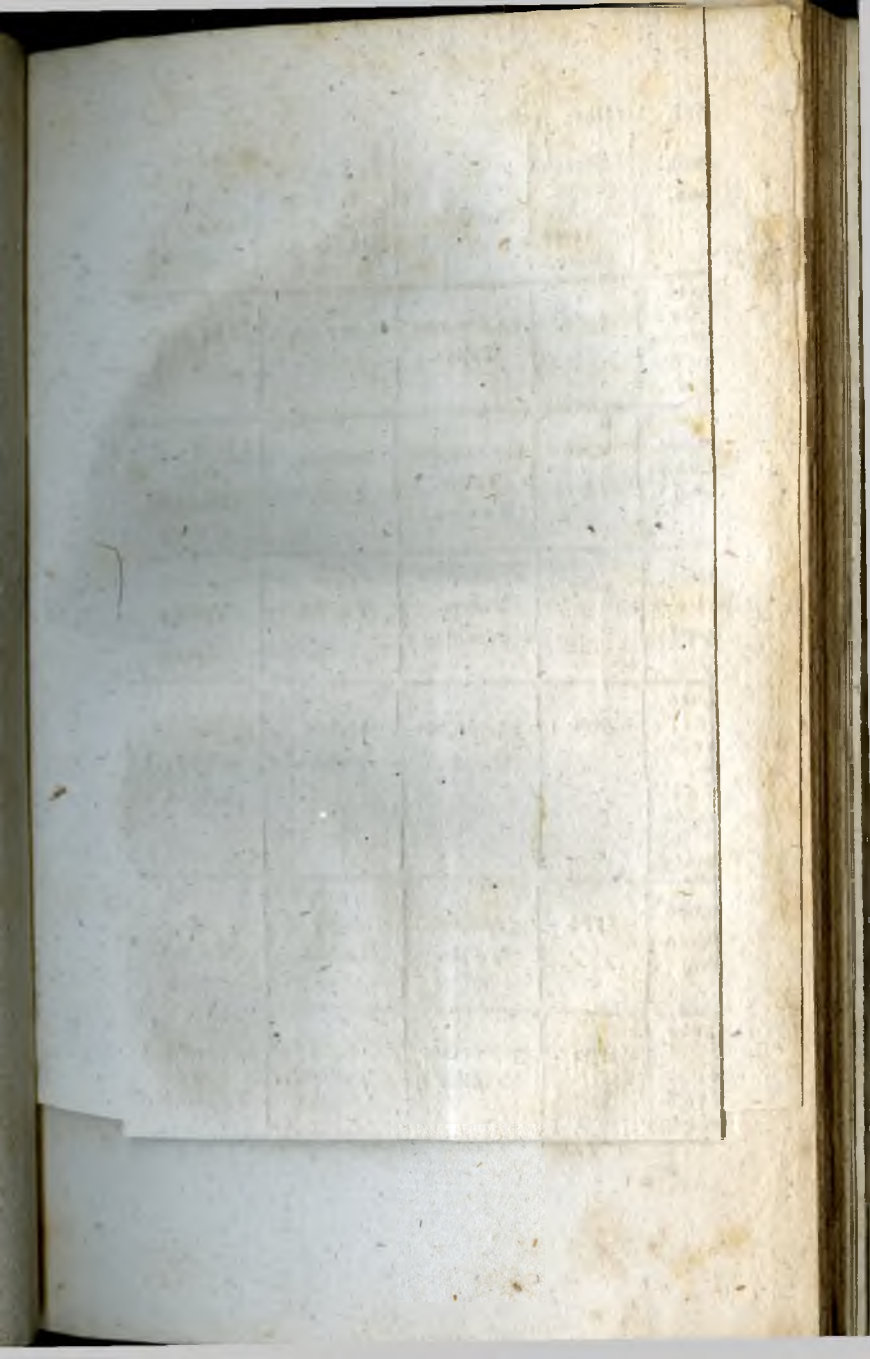
de érzékenyebb Katalin, a' ki ötlet az uralkodásban, — mint valamely harmatozó eső a' tsattagó mendörgést követte, ezek voltak ketten, kik a' kultura', és a' meg-világosodás elterjedésével ezt a' roppant birodalmat ilyen rend-kivül-való nagyságra emelték. Nem az a' háromszáz ezer négy-fzegü mértföld tette azt azzá, a' mi való-sággal: mert úgy-is már sok száz ez-tendöktől fogva majd mindig annyiból állott az. A' meg-világosodás volt az, a' mi azt az Európai birodal-mok között tsak nem leg-elsőnek tette. Prussiának Első Friderik alatt (1713) nem vala több harmintz ezer fegyveres népénél; ennek száma Első Friderik Vilhelm alatt (1739) hetven-két ezerre szaporodott; (*) most pedig

(*) Lásd Memoire de Brandeburg.

két-füz az huszon-négy ezerből áll (*); és így annak hadi ereje hetven egynéhány ezteendő alatt, szinte hét nyóltzadrézfzel öregetett; Nagy Friederik, ötven öt ezteendőig tartó országglása alatt örökös tartományi lakosinak számát, szinte még annyira szaporította (**); és ha az újonnan szerzett tartományoknak (Slésiának, nyugotti Prussióának, napkeleti Frislandióának, mellyekben 2 milliom lakos

(*) Lásd Milit. Bibl,

(**) Gróf Herzberg (Akademische Abhandlung 1785) A' népnek száma, oda számlálván a' katonaságot-is, 1740ben ment 2,240,000 emberre. Ezen szám 1785-nevekedett 1760,000 emberrel, tehát az egész nemzetnek $11/14$ ed részével; 's azon 45 ezteendő alatt több új faluk építettek 800nál, majorságra-való telkek, 's más egyébb lakó helyek, mellyekben leg-alább is 255,000 emberek lakhatnak.

98-dik levélhez tartozik.

Európának nevezetesebb
Tartományi ilyen ren-
den követik egymást a
megvilágosodásnak na-
gyobb vagy kisebb lép-
tsője fzerent.

All-négy fze- gü mértföld- dekből	Lakosok' száma.	Lakosok minden négy fze- gü mért- földre.	Jövedelem.	Bé-hoz min- den négy fzegü mért- föld az Or- szágnak.	Minden la- kos ezten- dönként hafznot hajt az Országnak.
---	--------------------	---	------------	---	---

1. Anglia Or.	338 ² (Grew fze- rént Crome- méban.)	8,000,000. (Lásd Crome Über die Größe &c. S. 306 319.)	2366.	84,000,000 Tallér.	24,717 ² / ₃ Tallért.	10 ¹ / ₂ Tallért.
2. Frantzia. Or.	10,000 (Büsching Crome, Necker fzerént.)	25,300,000 (Schlözer St. A.)	2500	107,000,000 Tallér. (Necker)	10,700 Tallért.	4 ¹ / ₄ Tallért. vagy valamivel többet.
3. Prussia Ország.	3600 (Herzberg fzerént)	6,000,000 (Herzberg fzerént 784)	1667	22,000,000 Tallér (Büsching)	6111 Tallért.	3 ² / ₃ Tallért.
4. Hollandia.	625	2,500,000 (Pestel, 's Crome fel- vetések, 's Gr. Mail- lebois Lia- stromok' kö- zép száma 85)	4000	18,000,000 Tallér.	28,800 Tallért.	13 Tallérn. valamivel többet.
5. Toskánai Nagy Hertzegség	365 (közép szám Büsching és Crome között)	1,000,000 (Jagemann fzerént)	2774	3,000,000 Tallér.	8493 Tallért.	3 Tallért.
6. Spanyól Ország.	8889 (közép szám Lopez, és Büsching között)	10,500,000 (Gróf d' Arandá- nak felveté- se fzerént 78)	1132	30,000,000 Tallér.	3375 Tallért.	valamivel kevesebbet 3 Tallérnál.
7. Portugália.	1711 (Crome Zo- noni fzerént)	2,360,000	1280	7,000,000 Tallér.	3500 Tallért.	közel 3 Tallért.
8. Az Egyházi Birodal.	900	2,230,000	2477	2,200,000 Tallér.	2222 ² / ₉ Tallért.	közel 7/8 Tallért.

Vessük immár egybe p. o. az Egyházi Birodalomnak állapotját a Prussuséval,
vagy a Spanyolét a Hollanduséval, 's kérdjük: honnét? — kérdjük: hol nyo-
mogattatnak jobban a' jobbgyok az adózás miatt ?

vagyon) egy harmad részét a' katonák' szaporítására vettyük; is, még-is leg-allább egy ötöd rész a' régi tartományoknak öregbítésére marad. Bizonyosan soha se emelkedett volna ennyire Prussia, ama' jó rendet tartó, takarékos, gazdálkodó, állhatatos, 's minden dolgaiban egy fő tételre törekedő Friderik Vilhelm nélkül; Ildik Frideriknek mindent sebesen által látó lelke, 's meg-győző ereje nélkül: azon sokféle fogások nélkül, mellyekkel ez a' két Fejedelem alattokvalóinak formálásában tudott élni, 's a' meg-világosodás nélkül, melly minden Országoknak elevenítő lelke! Bizonyosan nagyobbra fog még emelkedni Prussia ezen békesség-szerető, 's mindenkor készen álló Friderik Vilhelm alatt, ki a' meg-vetett erős fundamentomra olly jól épít, az előbbeni országlásnak héjánosságát olly böltsen ki-pótollya, 's az embereket emberi mó-

vagyon) egy h a r m a d részét a' katonák' szaporítására vettyük-is, még-is leg-allább egy öt ö d r é l z a' régi tartományoknak öregbítésére marad. Bizonyosan soha se emelkedett volna ennyire Prussia, ama' jó rendet tartó, takarékos, gazdálkodó, állhatatos, 's minden dolgaiban egy fő t z é l r a t ö r e k e d ő F r i d e r i k V i l h e l m n é l k ü l ; I l d i k F r i d e r i k n e k m i n d e n t s e b e s e n á l t a l l á t ó l e l k e , ' s m e g - g y ö z ő e r e j e n é l k ü l : a z o n s o k f é l e f o g á s o k n é l k ü l , m e l l y e k k e l e z a' két Fejedelem alattokvalóinak formálásában tudott élni, 's a' m e g - v i l á g o s o d á s n é l k ü l , m e l l y m i n d e n O r s z á g o k n a k e l e v e n í t ő l e l k e ! B i z o n y o s a n n a g y o b b r a f o g m é g e m e l k e d n i P r u s s i a e z e n b é k e s s é g - s z e r e t ő , ' s m i n d e n k o r k é s z e n á l l ó F r i d e r i k V i l h e l m a l a t t , k i a' m e g - v e t e t t e r ő s f u n d á m e n t o m r a o l l y j ó l é p í t , a z e l ő b b e n i o r s z á g l á s n a k h é j á n o s s á g á t o l l y b ő l t s e n k i - p ó t o l l y a , ' s a z e m b e r e k e t e m b e r i m ó -

don tudja kormányozni. Az Orosz birodalom, 's Prussia elége meg-mutatják, mi lehet egy Országból, ha két nagy Uralkodók nem sok idő múlva következnek egymás után, ha sokáig uralkodnak, 's a' második el-nem áll atól, a' mibe az első fogott! — Még egy példa fekszik szívemen; melly ugyan nem olly' felséges, nem-is annyira tudva lévő, mint a' két előbbeni; de még-is nyom valamit a' latban, 's meg-tzáfolthatatlan bizonságot ad arról, mit tehet egy nagy férjfiú a' néppel: melly világosság terjedhet másokra az ő tsendes példájából, mint serkentheti, mint élelzftheti-fel az erőt, 's mint se-gítheti-ki a' kedve-vezett népet akár mi végső veszedelemből-is. Katánia (*)

(*) Szitziliának várossa, nem mefzfze Etna hegyétől; 1693dik elztendőben Etnának tűz-okádása miatt majd nem egéllzen el-pufztúltt.

végső nyomorúságra juta. A' város tsak nem egészen el-pufztúlt, meg-tsökkent benne minden kereskedés. Az egész környék nyögött az embernek erejét elfojtó, feudális szifztema alatt. Palermo (*) a' többi városoknak kárán, minden felől bóldogúlt; 's nem volt semmi reménység a' kormány-széktől nyújtandó segedclemre. Sőt — a' gabonával-való kereskedésnek el-zárása iránt ki-gondolt istentelen szifztemától, melly egész Szitziliának kintsivel tsak néhány Ministereknek, 's kereskedőknek erfzénnyét tömte, még jobban nyomorgattatott a' város. Tsak egy mód vólt, melly által a' város végső veszedelemből ki-mentethetett; tudni-illik az egy munkásság: De hol ve-

(*) Ez-is Szitziliának várossa, szebb Messinánál; tele van nemes emberekkel, igen nagy kereskedést üz, 's a' Vitze-király-is benne lakik.

gyék az ahoz meg-kivántató szívet, hollott attól meg-fofztattak? Hol vegyen öf-tönt ezen munkásságra a' túnya Olafz, ki nem esmér egyéb boldogságot a' nyugodalom, 's könnyü élésnél? — Her-tzeg Biskári Ignátz, ez a' Nemze-tének Istene példát adott arra: meg-mutatta a' Katániabélieknek tselekedete által, hogy az állandó fzorgalmatosság azt-is meg-gyözi, a' mi gyözhetetlennek látfzik. Majorságot állított-fel; a' leg-terméketlenebb Láván (*), földet hor-datott reája, tavakat ásatott, 's a' te-nyézfetlen kö-fzikla környékét a' gyö-nyörőségnek lakó helyyévé alkotta; hogy a' riskásának termefztését elő moz-dítsa, Salso folyó vizét, egy hidon ke-

(*) Így nevezik azon fzurkos tüzes matériát, melly a' tüzet okádó hegyekből viz for-mára foly-ki, 's melly idővel kemény kö-fziklává válik.

refztül, mellyet Simeus felibe építettet, a' maga jószágára vitte. Ezen híd 1120 lábnyi hosszúságú, 's 1400 lábnyi magosságú; 's az egész víz-árkolás 2520 lábnyi hosszúságú volt, belé került 100,000 Skudiba (*). Midőn 1781dikben egy rettenetes szélvész az egész munkát össze szaggatta volna, azonnal új rajzolatot készítettet, melly szerént ismét újra fel-építtesse, 's az utánna következő Hertzeg még-tartóssabban akarja a' munkát tökéletességre vinni. Láták, a' Katániabéliek, mire nem lehet az állhatatos munkásság; mik ént küszködnek még az elementomokkal-is, miként bánhatnak a' természettel önnön akarattyok szerént, mintha az ember Isteni erővel bírna. Hozzá fogott tehát a' nép a' dologhoz, a' várost újra

(*) Majdnem 180,000 forinrokat tézen.

fel-építé; 's íme, a' mi e' folyó szá-
zadnak elején egybe-omlott helyly volt,
már ma Szitziliának egyik pompásabb
várossa. Az egész munka ötven ef-
tendőkbe telt; 's ezen idő alatt a'
népnek száma tizen-négy ezerből
negyven ezerre, sőt többre, neve-
kedett! Építettek egy ki-kötő helylyt-
is, melly harminz-ezer arany-
ba került. 'S midőn rövid idő múlva
a' Kalábriai föld-indulás után egy ret-
tentő szélvész a' tengerbe nyúlt bástyát
(molo) egészzen el-pufztította volna; új
plánumokat adtak a' kormányozó szék
cléjbe, hogy az egész munkát még-erős-
sebbé, s' állandóbbá tegyék. (*) Halhatat-
lanok Biskarina k érdemes követői! —
Péter és Katalin Orosz Országban,

(*) Ezt az igen jeles történetet olvasni lehet
Bartel Leveleiben (Über Kalabrien,
und Sizilien)

Friderik Prusziában, Biskári, 's egyéb hasonló Férjfiak bizonyították példájok által, melly alacsonyság, melly emberhez nem illő dolog légyen, minden újításról azt mondani: „ abból semmi se lesz! Az nem lehet“ — Az ég-táján (clima), nemzeti hajlandóságon, szokáson, mindenben erőt lehet venni, ha egy nagy böltsességű, 's lelkű férjfiú égő buzgósággal ki-áll a' gátra, 's munkálkodik! A' Nemzet fel-kapja a' vélekedését 's ollybá tartya, mintha öröktől fogva úgy gondolkozott volna, mint ő. A' nemzetet magához vonzza, 's észre se veszi, más formába önti. Minden erejét fel-ébreszti benne, még-azokat-is, mellyekről semmit se tudott, 's kevés idő múlva álmélkodik maga magán, mivé lett. Mitsoda Finántz-vagy gazdaságlánuma, avagy mitsoda somma pénz hajtott volna a' Nápolyi Királynak annyi hasznot, mint maga Biskári! Egy

ilyen férjsfú valóban mint - egy újra teremti polgár társait. Az ilyen veszi ki, az embert a' baromi állapotról, 's tsak az után uralkodik a' Fejedelem igazán ízolván embereken, az után vérszen-bé tölök annyi hasznót, a' mennyit tsak emberektől, nem pedig fél-emberektől, vagy idétlen emberi-fajzatoktól venni lehet.

De mi szükség a' régi időkre vizsgálta tért, a' t a p a s z t a l á s b ó l tudhattya kiki, mellyek legyenek a' virágzóbb országok: a' meg-világosodottak-é, vagy a' meg-nem világosodottak. Mennél nagyobb a' szorgalmatosság valamelly országban, annál boldogabb a' köznép, annál gazdagabb a' Nemzet, és az Uralkodó. Vessük immár egybe az Anglusoknak szorgalmatosságát, az Olaszokkéval. A' Toskánabéliekét, az Egyházi (vagy Pápa) birodalomban lévő lakosokkal, a' Prussusokét, a' Spanyolokkéval!

Nem

Nem tsuda, ha a' most meg-halá-
 ızott Brasiliai Hertzeg azt kérdezte
 Gróf Herzbergtől! miképpen
 lehet az, hogy egy 3600 négy szegü
 mértföldből álló Ország 224 ezer kato-
 nát tarthasson? Meg-világosodott Ge-
 nevában éppen úgy el-terjedtek a' tu-
 dományok, mint a' szorgalmatosság és
 mértékletesség. Reggeltől fogva kiki dol-
 zik estig, azután sétálni megy' 's
 ezt az időt-is közönségesen: *l' heure
 perdue* (el-veztett órának) tartják. (*)
 Melly sok el-veztett órák nintsennek a'
 meg-nem világosodott Olasz Országban,
 Portugáliában, Spanyol Országban,
 's Német Orzágnak némelly művelet-
 len részeiben! — Hanem hogy kiki
 jobban által láthassa, hogy az Ország-
 nak valóságos ereje a' meg-világosodás-

(*) Klokenbring (Aufsätze 2. Band)

tól függ, 's hogy a' meg-világosodás nagyobbra emelheti a' nemzetet, mint az Országnek természet szerént-való bővsége, 's gazdag termései: tekétsen az ide zártt táblára. Abban tsak nem kételkedik sénki, hogy az itt' meg-nevezett Országok olly rendbe vannak helyhez-tetve, a' mint meg-vannak világosítva. És így láthattya kiki, a' kinek tetfizik, hogy az Országnek hatalma, meg-világosodásához képest nevededik; hogy Olasz Ország azért egy tseppel se virágzóbb, mert termékenyebb ég-táj alatt fekszik; s' Brandenburgia azért nem hátulsó köztök, mert sovány 's homokos a' földje; hogy az Egyházi birodalomban lévő lakosok nem hajtanak Ő Szentségének több hafznot, mint a' Toskánabéliek Nagy Herzegeknek, holott jobban sattzoltattnak, 's szegényebbek ezeknél; hogy a' Despotismus, a' Vallásnak, 's országlásnak hamis principiumai, egy szóval: a'

meg nem világosodás a' paraditsomot-
is pufztává, az erős Országot erőtlenné
téli; ellenben pedig, hogy a' szabadság,
emberiség, az okos országlás, egygy szóval:
a' meg-világosodás, a' pufztát-is
paraditsommá, 's ennyihány négy-szegü mért
földekből álló Országot-is leg-hatalmasabb
birodalmokká teheti.

Meg-világosodás nélkül a' köznépet minden tsalárd emberek, s' élődi orvosok hitegethetik, egygyik erfényét, másikk egészségét fogyaszthattya. Minden bölts rendelések, és vigyázások ellen-is fogyhat ezen tudatlan, de tsalárdsággal bélelt orvosok által a' lakosoknak száma; söt mennél jobban üldöztettnek, annál jobb orvosoknak tartya őket a' köznép.

A' meg-világosodás nélkül divattyokban maradnak a' hamis tsuda-tévök, búbajosok, ördög-üzök, 's kints-ások.

Meg-zavarják a' szegény parasztnak
 ezét, 's meg-fejik ezénnyét, tsak-nem
 a' mennyiszert akarják. Maga a' Pro-
 testáns paraszt is a' Barátok' Klaftrómánál
 keresi a' segedelmet, ha el-hiteti magával,
 hogy vagy magába, vagy valamelyik
 tselédjébe bújt az ördög; 's kétség ki-
 vül ki - is üzik azt belöle — pénzért.

De a' mi ezeknél még rosszabb:
 meg-világosodás nélkül örömet perle-
 kedük a' paraszt, 's a' Rabulistának
 könnyen körmei közzé kerül. Ez leg-
 inkább meg-esik a' Némettel, a' ki jus-
 saihoz felette erőssen ragafzkodik.
 Schlöz e r (*) Staatsanzeige nevű
 munkájában (**) találtatik egy kis be-
 széd az éjszaki Amerikabéli Németek-
 hez, mellyet a' közre-botsátó méltán

(*) Staatsanzeige 48. Heft.

(**) 48. Heft. Num. 54.

Így tízmezett: Az északi Amerikai Németeknek vadságba való vízfza-esések. „A' Német“ — azt mondják ott nekik a' többek között, „a' tudományok által sokkal kevesebb „költséggel élhet. Tsak egy példával „akarom ezt néktek meg-mutatni. Ren- „des dolog, hogy a' prókátorok leg- „több pénzt kapnak a' Németektől. A' „Németek sokkal többször keverednek „perlekedésbe, mint az Anglusok, „még pedig holmi hafzontalan apró- „ságokért. Tsak egy szóért' egy gya- „nus tekintetért-is úgy fel ütik az órro- „kat, hogy alig tudnak magokkal bán- „ni. Mi következik belőle? A' Bíró „eleibe szaladnak, ez a' fizetést el-teszi, „'s a' bé-vádoltt felet a' törvényre „idézi. Kiki prókátort fogad magá- „nak; egyik törvény székről a' másik- „ra hurtzolják egymást, a' prókátor „nevet magában a' perlőjének bolondsá-

„gán, 's véres veritékén hízik. Vég-
 „re, midőn láttya, hogy már tsak
 „szérdék, 's nem téj-fel, maga java-
 „solja, hogy lépjenek egygyességre. A' te-
 „mérdek költség után-is tsak abban az ál-
 „lapotban van a' jó Német, mellyben vólt,
 „midőn perelni kezdett, de azon külömb-
 „séggel, hogy üres az erfzénnye, 's azon
 „felül házát, majorját-is el-zálogosította.“
 — Így lehetne az éjzaki Német Országi
 Németeket-is meg - szóllítani; mert itt
 is így foly a' dolog.

Perlekednek a' leg-tsekéllyebb dol-
 gokért-is; egyg tenyérnyi legelőért, melly
 alig ér fél forintot; ezért: nyitva lehet-
 é az ablakot hagyni, vagy bé kell tsi-
 nálni? egy talpallatnyi földért, mellyen
 alig teremhet egy maroknyi tök-mag; az
 egygházi állapotban lévő elsőségért,
 a' mi gyakran ötven, hatvan forint-
 ba került, 's a' bíró nem akadályoz-
 tathatta-meg a' dolgot, mert kinek-ki

nek szabad a' maga jussát keresni. A' meg - világosodott ember vallyon vete-medik-é ilyen eztelen , 's gyermekes nyakasságra ? Azt - is tapasztollyuk : mennél inkább meg - nints világosítva a' paraszt , annál perlekedőbb ; mennél perlekedőbb , annál inkább könnyebben esik a' pénz után ásítózó 's lelki esméretéből egészfszen ki - vetkezett prókátorok kezébe. Mert éppen akkor botlik valami Rabulistának hatalmába , midön valami betsületes Prókátor ki-ád rajta ; amaz örül a' kontznak , váltig mondja , hogy a' nap - fénynél világosabb igazsága vagon ; kezdi azt fejtegetni ; sohaitozva emlegeti jövendő fáradságát , mellyet a' jusnak védelmezése magával fog hozni ; söt a' könyveknek nevcit - is elő hordja , mellyekre szüksége lesz , 's azért - is jó sommát le - fizettet magának „ pro arrha “ ; derekassan mázolja egyik árkuat a' másik

után, hangosan appellál eggyik törvény
székről a' másikra; 's végre, ha el-vez-
tette a' perét, gyalázza, átkozza az
igazságtalan bírakat, kik ilyen igaz-
dologban nem hoztak jó szenten-
tziát. Illy' képpen jut a' pénz a'
Rabulistának erfénnyébe; az eggyügyü
paraszt pedig el-vezti elől-járóihoz-
való bizodalmt; egyedül tsak azért,
mert annak idejében meg nem vilá-
gosított.

Régen meg-győzedtek az Európai
Uralkodók-is a' meg - világosodásnak
hasznáról, 's a' fzerént sok jó újításo-
kat-is tettek Országaikban. Jósef, és
Katalin, Friderik Vilhelm, a'
Badeni Markgraf, a' Brunsviki
Hertzeg — eggy szóval sok nemes indú-
latú, 's mezfze-látó Fejedelmek, nagy
somma pénzt fordítottak már arra:
ahoz értő férjfiakat hivattak Országok-
ba; arra való Kollegyiomokat rendeltek;

könyveket írtak annak eszközlésére ; tanítók nevelésére - való Szemináriumokat állítottak. És ha némelykor feleséges tzeljokat el nem érték ; ha nem találtak-el igazán az eszközlésnek módját : inkább a' tanátszókat , mint magokat kell okúl vetni. Nagy Friderik is , a' ki másként mindent végre-hajtott , a' mibe kapott vala , a' szántó-vetőnek nagyobb meg-világosítása , 's tanítása után sohajtozott , némelyekre tsak ugyan reá ment. Ediktumok által tanította a' köznépet , mikép' természetnek ló-herét , kemény magot , riskását , mikép' nevelljék az eper-fákat , 's mint bánnyanak a' selyem bogarokkal ; 's tudjuk , hogy sok selymet természetett. De némelyekben nem tudom miért egy tapodtat se mehetett tovább a' szándéknál. Rövid idővel Berlinbe lett vizsza jövetele után , 1763ban , tudtára adatta a' Slésiában fel-állítatotott eggyhá-

zi Departamentumnak , 's a' Breszlói Püspök Fő Vikáriussának , hogy ollyas embereket nem lehet kapni all tífztségekre, a' kik írást, 's számvetést tudnának 's erre a' végre nagyon szivekre kötötte az oskolák iránt - való gondosabb vigyázást, 's azoknak jobb lábra-való állításokat. Ugyan azon esztendőben tudósította a' Fő Konsistoriumnak Pre- sidensét, hogy Saxóniából nyóltz oskola mestereket hivatott ki, kik közül négyet Brandenburgiában, négyet pedig Pomerániában kellenék a' tanítás végett alkalmaztatni. Parantsolá, hogy jó helyet adjanak nékik, 's az írigység ellen védelmezzék; mivel ők fog- nának példával lenni másoknak, 's ők oktatnák a' többi tanítókat-is. (*) Ime a' leg-első gondolat a' tanítók nevelő-

(*) Mirabeau 5. Th. S. 127 - 129.

Szemináriuma felől, a' mennyire ez eggy, sok gondokkal meg-terhelte Királytól, ez előtt huzzon hét esztendővel ki-tel-letett! Nem tudom miért nem javallot-tak néki tzellyával inkább meg-eggye-ző Szemináriumokat, mivel már úgy-is jó utra talált volt; ennek ugyan fontos okai lehettek, ha nékem tudtomra nin-tsennek-is. Nyilván ki tetfzik azon edik-tumból, hogy F r i d e r i k-is jobb tanítást óhajtott a' köznépnek, azt nyomos do-lognak tartotta, 's nem tőle függött, hogy a' tanításnak módja már húsz esztendővel ez előtt jobb lábra nem állott az ő tartományaiban. — Feje-delmek, kik az ő példájára mindenkor forma ruhákban jártok, az ő példájára minden nap ki-mentek a' parádéra, 's minden görbén álló gombra, vagy maga rendén nem álló hajszálra pirongat-tyátok a' katonát, adjatok önnön job-bágyitoknak, az ő példája fzerént, jobb

tanítókat, 's jobb nevelést-is. Erre színt
 olyan fontos okotok vagyon, mint
 néki!

XIII.

Alíg lehet el-gondolni, mitsoda fzi-
 nek alatt ellenzik némellyek a' köznép-
 nek meg-világosodását, 's annak a' déli
 nap fénynél tisztábban ki-tetfzö, hafz-
 nait. Sokfélét hántorgatnak; de bizo-
 nyára meg nem érdemlik a' feleletet,
 mert, a' mit mondanak, jobbára ma-
 gok se hifzik.

Mitsoda artzával mondhattya azt
 egy-valaki: ha a' köznép meg-világo-
 sodik; el-puhúl, 's kerüli a' dolgot?
 Kétség kívül! az idvezítő tudatlanság
 vitte Baváriát - is nagy munkásságra;
 Saxónia, Geneva azért van tele annyí
 sok ezer kenyér-vesztegetökkel, mert az
 a' mindent el-pufztító világosodás ural-
 kodik benne! Spanyol Országban azért

ment annyira az industria , mert ott' a' babonaság , bal-vélekedés , ostobaság hazájában vagon; szegény Anglia pedig azért süllyedt-el egészen a tehetetlenség' nek örvényébe , mert a' nyomorúltt ügye fogyottak felette meg-világosodtak! Eggy olyan emberrel lehetne talán az illyeket el-hitetni , a' ki a' hóldban lakik ; de egy földi emberrel , a' ki lát , és hall , bizonyára nem. — Mi nagyon össze vannak zavarva a' gondolatid , ha azt mondogod : a' meg-világosodás meg-esmérteti a' köznéppel a' lágy és kényes élést ; újabbnál újabb szükséget éreztet véle ; el-hatalmazik közötté a' bújálkodás (luxus)- — El-halगतom azt , kiknek szava járása ez , melly idő szakaszban , 's miért mondogatnak többnyire e' féléket , 's ha vallyon az , a' ki így beszél , meg-mutattya-é tselekedettel , hogy a' bújálkodásnak káros voltáról meg-légyen győződve. A' mé-

reg forna-fel bennem, a' mit éppen nem akarok. De a' józan észnek szerelméért! mi köze van a' meg-világosodásnak a' kényes éléssel, a' testi szükségekkel, a' bújálkodással? Uriáson fogé azért a' paraszt enni, innya, 's ruházkodni, mert Istenét, 's maga kötelességeit, Előjárótól-való függését, 's a' természetnek körülette történni szokott jelenségeit jobban esméri? mert szántó földét jobban tudja művelni, marháival jobban tud bánni? Ez ugyan a' kulturának 's szerfelett-való ki-tsinosulásnak következése lehet; de a' meg-világosodásnak éppen nem. Vagy talán attól tartunk, ne hogy a' paraszt jó állapotban lévén, melly a' meg-világosodás által még-inkább nevedik, vég napokat élhessen? vagy attól, hogy a' parasztnak ezze jobban ki-nyilván, az életnek könnyebb módjáról gondolkozzék, a' lézerént éllyen ez vagy amaz-képpen?

Azt ítélném , hogy ezt az ilyen embereknek irigyleni nem kellene , kik úgyis nehezebb munkákat tesznek , mint mi , 's kevesebb öröm - napokat élnek , mint mi.

En leg-alább nem kívánnám őket vakságba tartani , tsupán tsak azért , hogy az életnek semmi könnyebb módjára ne akadhasanak. Hogy az ilyen el-kerülhetetlen szűkséggé ne vállyon , úgy-is talált már arra módot az Ural-kodóknak , Országának , 's Ministereknek sok nemü szüksége.

A' mit végre a' jámbor erköltsökről mondanak , mintha azok a' megvilágosodás által meg-vefztegettetnének , az nem egyéb , hanem rossz értelme a' dolog mivóltának , 's igen nagy meg-nem világosodás. Az igaz jámbor erkölts , mértékletesség , munkásság , hívség , a' természet' tudományival - való tsendes élet 's a' takarékosság könnyen

meg-eggyezhet a' meg-világosodással. Sőt a' mi még-több : az embernek ki kell valamennyire a' bárdolatlanságból vetkezni, 's bizonyos mértékben meg-világosodottnak lenni, hogy az említett tökéletességekkel bírjon. De hogy az ember mind örökké gyermeki módon gondolkozzon, úgy nézze az eget, a' földet, a' természetnek jelenségeit, a' magatestét, mint a' bámuló gyermek: arra valóban nem teremtett; bár melly édesden essék - is a' gyermeknek az ilyen együgyü képzelődés. Jámbor lehet az erkölts, ha nem hiszszük-is, hogy a' nap a' tengerbe megyen-le, 's hogy a' menydörgéskor hat lovas hintó nyargalódzik a' felhőkben. Egy kevés józan éfztől meg-nem romlik a' jámbor erkölts! —

XIV.

De mind ezen ellenvetések csak mellesleg-valók ; nem nyomnak sokat a' latban. Azokat nem az Uralkodók, vagy Ministerek, hanem csak némelly Filosofusok, 's felette buzgódnók vették számba, kik ; magok igen jól élvén, szüntelen az élet szügségeinek fogyasztásáról, 's a' jámbor erköltsnek együgyűségéről papolnak. A' legfontosabb ellen-vetés, melly a' Fejedelmeket nyomja, 's nyomhattya-is, mert az ó bibéjeket érdeкли 's magában eléggé rettenetes, ebből áll: — „ A' megvilágosodás “ — azt mondják — „ a' köznépet zabolátlanná, 's párt-ütővé teszi. Mihelytt az embernek ki-nyílik az esze: azonnal érzi, hogy ember, hogy emberi jussal, emberi szabadsággal bír. Minden parantsolatokat, mel-

lyeket véghez vinni köteles volna, kezd hasogatni, 's felzegetni. Semmiben se tud módot tartani; határán túl megy, 's annál rosszabb jobbágy, mennél megvilágosodottabb. Az Isteni gondviselés világosan oda mutat, hogy a' tulajdon köz-nép, mint valamely eszköz minden okos elmélkedés nélkül lásson dolgához: ekkor mind maga, mind az Uralkodó leg-jobb állapotban vannak. A' párt-útésnek tüze, melly most minden-felgerjed, 's melly a' mi századunkat az előbbeniektől nagyon meg-külömbözteti, egyedül azon balgatag igyekezetből származik, melly szerént némelyek még a' leg-alatsnyabb renden lévő embereket - is meg-akarják világosítani. Egy fejedelem sem uralkodhat már; oda minden tisztt viselőnek tekénetete; lehetetlen a' parafzta valamire menni, ha ez tovább-is így tart. " — Ezen ellen vetésnek soha se lehetett

jobb színe, mint most, midőn a' párt-
 ütés minden-felé, mint a' nátha úgy
 ragad, még kitsinségétől fogva szo-
 ros fenytékhez szoktatott katonaság
 között-is el-hatalmazik; midőn a' köz-
 nép, vagy - is inkább a' Demágogi
 lélek, a' régi polgári alkotványt fene-
 kestől fel-forgatni, 's kényne fzerént
 mást akar helyébe állítani. Ezen ellen-
 vetés annál inkább érdekli a' Fejedelmek-
 et, mennél erőtlenebbek ezek; mennél
 kevesebbnyire láthattyák azt által, 's
 mennél despotásobban akarnának ural-
 kodni. Méltó tehát hogy meg-nézzük
 mitsoda fundamentomon áll.

Vallyon meg-lehet-é a' Históriá-
 ból bizonyítani, hogy a' meg-világoso-
 dás engedetlenségre, 's ellen-állásra ger-
 jeszti a' népet? Visgálljuk-meg minden
 nevezetesebb revolutzióknak a' Históriá-
 ját; minden zendüléseit századunknak,

melly már egy valakitől pártos száza-
 nak neveztetik, 's tekintsen kiki azok-
 nak kút-féjébe. Ki-vezsem Genevát,
 a' hol rész szerént a' Valláshoz-való hi-
 degség, rész szerént pedig a' polgári
 hajszál-hasogatásra-való szoktatás, tehát
 a' hamis meg-világosodás-is' egy oka
 vólt a' zendülésnek. De mi köze vólt
 a' meg-világosodásnak a' többi ze-
 nebonákkal? Meg-világosodott, vagy
 meg-nem világosodott emberek vóltak-
 é azoknak indítói? A' meg-világosodás
 vólt é, a' mi Belgyiomot a' Spanyolok'
 kezéből ki-tsafarta, a' mi a' Sveitzere-
 ket amaz emberi 's szentséges szövetség-
 re bírta? Azért vefzté el Anglia Ameri-
 kát, mert azt talán nagyon meg-talál-
 ta világosítani? Mofzka Országának
 meg-világosodott része vólt-é az,
 melly Pugátsef alatt egy gyilkos, és
 gyújtogató tsordába állott vólt öffe?
 Avagy a' Frantzia nemzetnek meg-vi-

Iágosodottai voltak-é azok, kik ama' vér-szopó Aristokratziának ellene szegezték magokat, a' Bastillt fel-dúlták, 's a' kiknek boszszú-állást szomjúhozó pallossai által L a u n a y s , B e r t h i e r , 's F o u l o u s elestek? — A' megvilágosodás volt-é az, a' mi B e l g y i o m o t J ó s e f ellen annyira fel-ültette? — Nem; a' Belgák' jussait V d i k K á r o l y , lelki-esmérettyeknek szabadságát pedig ama' kegyetlen G r a n v e l l e r o n t o t t á k - m e g ; nyomorgattatták az I n q u i s i t i ó n a k , 's eretnekek ellen állított ítélő szent székeknek el-viselhetetlen terhe által; N e m e s s e i k e t , B a r l a i m o n t ' névvel tsak nem halálig tsúfolták, 's keserítették. (*) A' Prótestánsok szüntelen

(*) Igy szólla a' Hertzegné 's Fő Helytartónéhoz . ne gondolljon semmit ezen koldusokkal- (gueux) Innét a' patrióta G e u s - e k .

háborgattattak Isteni szolgálattyaikban; amaz kegyetlen, 's minden emberi érzésből tsúfot üzö Albának büfzkesége által kétségbe ejtödték. (*) Ha Don Carlos' és Egmont tanátsát követték volna, talán még most is a' Spanyolok kezébe lenne Belgyiom. Hát Sveitzer Ország? Albert azt kívánta a' szabad Sveitzerektöl, hogy házának ótalma alá vessék magokat örökösen, e' végre öket nagy hadi se reggel fenyegette. Ollyas Elöljárókat küldött a' nyakokra; kiket mint rajtok kegyetlenkedöket gyölöltek. Ezen vér - szopók leg - kisebb hibáért is, setét tömlötzre hányatták öket, tsúfolták a' népnek véneit, 's a' Nemesség feleségeivel, leányaival barom módra kezdettek élni. Gefzler térd-

(*) Guthry 's Gray 11. kötés.

hajtásra kinfzerítette a' Hertzegi sőveg-
 előtt azon nemzetet , melly még a' De-
 sposta fejet, a' Despota szívét se
 szokta vala tisztelni. Valamint a' Pá-
 risi nép azért zendültt-fel leg-inkább az
 embertelen Foulon ellen , mert azt
 mondá : a' népet még a' széna rá-
 gásra-is kell szoktatni ; szint' úgy az
 indítá-fel leg - inkább a' Sveitzereket-
 is , mert az Elöl-járóknak szolgáitól
 hallaniok kellett : ezen parasztok még
 valaha magok vonnják az ekét. (*)
 Tsak akkor tehát, midőn az igaz-
 ságtalanság által minden emberi érzés,
 minden emberi erő benne fel - inger-
 lődött, forrottak-öszve szíveik , hogy
 a' Sveitzer szabadságnak , 's Müller
 fzerént (**) „ az egész emberi nemzet'

(*) Ugyan azok. 17. kötés.

(**) Allg. Weltg. 17. B. 2. Abth S. 38.

constitutiójának fundamentomát megvessék. “ Minden ember , a’ ki magát nem rabbá teremtettnek lenni érzi, így szól ama’ szabad férjfiával : „ káromkodik ’s vét az emberiség ellen, va-
 „ laki tsak az ilyen szövetséget párt-
 „ ütésnek nevezi. Mitsoda just enge-
 „ diünk végre az emberi társaságnak ,
 „ ha ehez se juthat párt - ütés nél-
 „ kül? “ (*) A’ kegyetlen el-nyomat-

(*) Ösfze esküdtek tudniillik , hogy egy nemzet lévén, mint valamely kézfzen álló hadi-sereg védelmezni fogják szabad ságjokat. Gyakran mondák: hogy a’ kinek Ura vagyon , annak kötelessége szeréot szolgálljon ugyan, tsak hogy az ösfze esküdt Erdő-városiak (Waldstädte) ellen oe; mert ha valaki földét oda-adja, annak élete ’s jószága , mint valami hitte-szegelt haza-árulóé, írtasson - ki az ösfze esküdtek számából. Egy Erdő-város se merje magát valakinek hatalma alá vetni , a’ többiek meg-eggyezése nélküli

tatás által ki-fatsartt kétségbe-esés , az emberiségnek 's szabadságnak felingerlett természeti érzése ilyenekre fakad, mert az ember ennél már többet nem vehűhet, már nyomorúltabb nem lehet. A' papoknak, Aristokratáknak, Demagógoknak , Patriotáknak ravasz

közönségesen , soha se kössön szövetséget senki a' kül-földiekkal az öfzfe esküdtek köz-tanátskozása nélkül; szükséges az egyetértés , ha mindjárt tsak a' ki-kergetett gyilkosoknak akarjuk-is ismét meg-nyitni a' hazát. (A' félelmes 's tsak a' vérnek szomjúhozásából eredett öfzfekapások miatt. Igen nagy meg-világosodás tsak ugyan nem vólt még itten.) „Egyébb aránt szentű meg-tartsa kiki maradékival együtt a' le-tett örökös hitet; kiki maga költségén mind a' hazában, mind azon kívül segítségével légyen vérével, jószágával, tanátsával mind azok ellen, a' kik közülök egy vagy más ellen hatalmasságokat tettek, vagy tenni szándékoztak.“ Müller ugyan ott.

fortélljai, mellyekre annál jobban hajlik az ember, mennél kevesebbnyire van meg-világosítva; az országlásnak hibái, az az: a' nem idejében mutatott erő vagy erőtlenség; vagy mikor az Uralkodóknak bölts tzélljok van ugyan, de arra despota módra törekednek; vagy a' bánás módjok édes atyákhoz illő ugyan, de a' fel-tett tzélljok Despotismus; azután a' hatalmasságoknak egymás ellen-való ki-tsináltt törekedések; ez vólt, 's nem a' meg-világosodás, azon zendüléseknek, pártütéseknek oka, mellyeket a' Hiftóriákban olvasunk.

XV.

De talán a' tapasztalás bizonyítja, hogy a' meg-világosodás pártütökké teszi a' jobbágyokat? Talán láttyuk ezen úgy nevezett meg-világosodott századunkban, azon világosság-nak következéseit, melly, a' mint

mondják, még a' leg.alatsonyabb rendü emberekhez - is bé - hatott? — Valóban úgy látfzik! A' szabadság lelke mindenütt fel-ébred. A' sokszor megsalatatott nép nem akarja többé Uralkodójának parantsolatit vaktában követni; a' Fejedelem' atyai gondoskodásának ál-ortzája alatt, nem haggya magát orránál fogva vitetni; nem haggya, hogy úgy bánnyanak vele, mint a' fejös, vagy mint a' le-ütni-való marhával, mind magok, mind képét viselők végső nyomorúságra jutván, érzik 's végre meg is mondják, hogy ö k - is emberek. Gyakran a' határon-is túl mennek. A' köznépnek érzése, eleint igaz és törvényes; de azután törvénytelené, végre kegyetlenné válik. — A' zenebona az Ország testében olyan mint a' hideglelés, melly néha a' betegnek egélfzségére szolgál ugyan, de azt el - gyengíti, 's néha meg-is öli! Honnét szármozott

Amerikában — Hollandiában — Német Al-földön, Frantzia Országban, 's imitt-amott Német Országban-is a' zenebona, hanem azon veszedelmes megvilágosodásból, melly Európában napról napra el-hatalmazik? — Én pedig hozzá teszem: — a' szüntelen-való zenebonákat Persiában — Egyiptomban, a' Török birodalomban! A' megvilágosodott Beyeket, a' megvilágosodott Skutari Basát! — Ezen Tartományokban sokkal nagyobbnak, sokkal elterjedtebbnek kell lenni a' megvilágosodásnak, mert a' zenebonának, párt-ütésnek szünete nints! . . . Nemde? más indító okok-is bírják a' jobbágyokat a' párt-ütésre! Mivel a' megvilágosodás, és a' párt-ütésnek lelke ugyan azon egy időben nevekedik; nem következik abból, hogy egyik a' másiknak oka légyen. Meglehet, hogy a' Publicitás valamennyi-

re el-tüntette a' nagyoknak mint megannyi szenteknek feje körül ragyogó sugarokat, hogy fel-fedezte ama' titkos fátyolt, melly alatt, a' mint eddig véltük, mély böltesség rejtekezett, most pedig néha gyengeségre, 's gyarlóságra találunk alatta. Meg lehet, mondom, 's úgy-is van minden bizonynal! De a' zenebonáknak igaz okai sokkal esméretesebbek, mintsem hogy azokat valóban! -- a' még nem mellez terjedt meg-világosodásnak tulajdonítsuk. Mikor támadták-meg a' Hierárkiát olly' tüzesen és emberül; azt a' Hierárkiát, mellynek pártfogói, minden századokban könnyen fel tudták lobbantani a' pártülésnek tüzeit? Mikor vólt kissebb tekintetben a' magános embereknek városoknak, rendeknek, tartományoknak jussa? Mikor áldoztatott fel gyakraiban, 's sokszor olly haszontalanul az egésznek kedvéért az egyedül

valóknak boldogsága? Mikor reformáltak 's deformáltak többet az oskolákat 's a' törvényeket? Mikor szította-ki a' Monárkáknak Aristokratáknak Despotismussa a' népnek tsont-velejét , mint p. o. Frantzia Országban , a'hol az Ország naggyainak szer felett-való bújálkodása miat kéntelen volt az ügyefogyott szegénység méregre fakadni , kinek a' kenyér helyett szénát kell vala jövendőben rágni? ki az ilyen beszédet olyanok' szájából hallja , kik a' leg-jobb kenyeret-is rofznak tartják, mikor azt a' kutyájoknak adják? Voltak olyan idők , midőn némelly különös esetekben kegyetlenebbül bántak a' néppel: de mikor , és hol szedetett olyan szistemába a' kegyetlenség , mikor , és hol szopták-ki a' szegény népnek élte-tő nedvét olly mesterségesen , mint Frantzia Országban? Nem tsuda , ha ilyenkor a' leg-ostobábbnak-is fegyvert ad

kezébe a' kétségbe - eséssel öfzve barát-
kozott dühösség ; nem tsuda , ha dū-
hösségétől el - ragadtatik. A' népnek
Despotismussa bosszút - áll az Arendáto-
roknak , Ministereknek , Aristokraták-
nak Despotismussán. Sénki jussa se
szent előtte , mert az ő jussait se tartot-
ta sénki szentnek. Így öleti - meg az Is-
teni gondviselés a' medvéket a' méhetsk-
kék által ; és ki átkozhattya azért
a' méhetskét , hogy életének védelme-
zésében sokra vetemedett ? A' mi
több : a' nép láttya az újításokat ,
s' nem tudja mire tzeloznak azok.
Kéntelen azok miatt eddig meg - szo-
kott élete módját változtatni ; meg-
fosztatik némelly jussától , melly nagy
apjáról maradott reája. Ha vala-
mi terhes dologra kénfzerítettik , melly-
nek talám hafznát látná , ő még - is a'
tehernek tsak súllyát érzi , nem pedig
fáradságának gyümölsét. Széjjel ron-

tatik az, a' mit ő eddig szent dolognak tartott; meg-tiltatik néki valami bé-vett szokás, mellyben gyönyörködött. Böltsnek kellene lenni, 's nem tudja, mi hasznot lát a' böltsességből. Mind ezek természet szerént gyanakodásra, bizodalmatlanságra, ellent-állásra gerjefztik az Uralkodó iránt; pedig annál nyakasabb ellent-állásra, mennél kevessebb bizodalma vagyon Uralkodójához, 's mennél inkább által nem láthattya Uralkodójának jóra tzeelőző szándékát, tehát mennél kevesebbnyire terjedt a' nép között az igaz meg-világosodás. Ha még azt-is ide számlálljuk, hogy a' párt-ütésnek lelke ragadó mint a' pestis, ragadt-is mindenkor, 's ragadni-is kell neki, mivel sénki sem engedelmeskedik, sénki se adózik örömet, 's a' népnek szeme előtt lévő példa reménységgel táplállja ötöt, hogy most szabadabb ember lehet; ha mind ezeket meg-tekén-

kéntyük : elegendő okokat találunk, melyekből a' párt ütésnek el-hatalmazását meg-mutathattuk, ha mindigárt azt nem tulajdonítottuk - is az ártatlan 's még valóban gyenge világosodásnak.

XVI.

Vagy talán maga a' dolognak természetete úgy hozza magával, hogy a' meg-világosodott emberek, engedetlen jobbagyok? Talán a' mi elménknek formálása; körülettünk lévő dolgoknak helyesebb meg-fogása; talán az Istenhez, felebarátinkhoz, Elöljáróinkhoz-való kötelességeinknek világosabb esmérete tselektzi azt olly' természetesen, hogy az ember magát kínszerítettnek lenni érezze a' sokféle köteleknek fel-oldozásokra, 's tsak magára nézzen a' világon? Ez ugyan

meg-foghatalan dolog lenne ; de leg-
 alább azt állították némelly politicusok,
 hogy nints különben. Ezek így be-
 szélnek : „A' köz-társaságban nem kell
 „ a' parafztnak okoskodni, 's a' dolkok-
 „ nak mivoltát fefzegetni , hanem
 „ engedelmeskedni , különben ro-
 „ szúl megy a' dolog. Mihelyt azt
 „ kezdi fefzegetni, törvényes - é az ,
 „ vagy nem , a' mit néki parantsol-
 „ nak ; azonnal vége minden engedel-
 „ mességnek. Ki akarna Uralkodó vagy
 „ tisztviseelő lenni , ha a' parafzt szint
 „ úgy merne okoskodni mint az Elöl-
 „ járója ? Vagy engedelmeskedjen ,
 „ vagy a' deresre vele ! — Ez a' leg-
 „ jobb erköltsi tanítás, mellyel a' pa-
 „ rafztot fenyéték alatt lehet tartani. “
 Helyes , leg-alább szép rendbe vannak
 szedve! Montesquieu - is ama' fő esme-
 rője a' törvény - szabásnak , illy mó-
 don beszíll, kinek szavait ha ide ikta-

tom, tudom sokaknál kedvet nyerek.
 „ A' leg-szorossabb engedelmisség, úgy
 „ mond, jele az engedelmeskedő tudat-
 „ lanságának; sőt a' parantsolójének-
 „ is. Nem izükség ennek a' dolgot
 „ meg-fontolni, arról kételkedni, okos-
 „ kodni; ennek tsak akarni kell. A'
 „ despotai uralkodás alatt a' nevelés-
 „ nek ez a' fel-tett tzielja, hogy fé-
 „ lelmet öntsön a' szívekbe, az elmét
 „ pedig néhány együgyű vallásbéli
 „ tzikellyekkel meg-esmértesse. Ve-
 „ szedelmes ott' a' tudomány, és a'
 „ többekre-való törekedés. — Nem es-
 „ mérik tehát ott' a' tulajdon képpen-
 „ való nevelést. Mindent el-szednek, hogy
 „ valamit adjanak, rozf embereket for-
 „ málnak, hogy jó rab szolgáik lehes-
 „ senek.“ — Nemde, ellenségei a' meg-
 „ világosodásnak, ez bezzeg szátok íze-
 „ szerént van? Nemde meg-jegyzitek ezt
 a' helyet, 's így még-is tsak találtok

valamit ebben az írásban? Ide iktatom azt néktek ugyan azon nagy férjfiúnak annya nyelvén, hogy azt tellyes erejében olvashassátok. (*) — De már magatok-is észre vészitek, hogy Montesquieu — despotai Török uralkodásról szól; hogy azon regulákat adja elé, mellyek szük-

(*) Lásd *Esprit des Loix* IV. Könyv. 3. Réfz. L'extrême obéissance suppose de l'ignorance dans celui qui obéit; elle en suppose même dans celui, qui commande; il n'a point à délibérer, à douter, ni à raisonner; il n'a, qu'a vouloir. Dans les états despotiques l'éducation se réduit à mettre la crainte dans le coeur, et à donner à l'esprit la connoissance de quelques principes de religion fort simples. Le savoir y sera dangereux, l'emulation funeste. L'éducation y est donc en quelque façon nulle. Il faut oter tout, afin de donner quelque chose; et commencer par faire un mauvais sujet, pour faire un bon esclave.

ségesek egy ilyen igazgatás módnak fen-tartására. Már halljátok-meg tőle azt-is, millyen az olyan Országnek constitutiója, mit tesz, 's mit kell néki tenni, hogy magával meg - eggyezzen.

„ Valamint a' szabad társaságokban (Respublica) a' virtus, a' Monarchiában a' betsültre-való vágyódás, úgy szükséges a' despotai országlásban a' félelem. Nints itt a' virtusnak helye; a' betsültre - való vágyódás veszedelmes lenne. Az olyan emberek, kik magok magokat nagyra betsülik, hamar pártot ütnének. A' félelemnek tehát el kell itt minden bátor szivüséget nyomni, 's a' betsültre-való vágyódásnak minden leg-kissebb szikráját-is ki óltani, nem lehet egy ilyen otsmány országlásról írtózás' nélkül még tsak szóllani-is. A' Persiai Sophi, kit Miriveis nem régen Királyi székétől meg-fosztott, fájdalmas szívvvel tapasztalta attól lett

meg-fosztását, csak azért, mert elég vért nem ontott volt.“ (*) — Itt nints közép-út — azonban ide iktatom inkább azt a' helyet szórúl szóra, a' melyet majd csak lehetetlen olly erőben Magyarra fordítani: „*Il n' y a point de temperament, de modification, d'*

(*) Montesquieu III-dik Könyv. 9. Réfz. Comme il faut de la vertu dans une republique, et dans une monarchie de l' honneur; il faut de la crainte dans un gouvernement despotique: pour la vertu, elle n' y est point necessaire; et l' honneur y seroit dangereux. — Des gens capables de s' estimer beaucoup eux memes seroient en état, d' y faire des revolutions. Il faut donc, que la crainte y abatte tous les courages, et y eteigne jusqu' au moindre sentiment d' ambition — On ne peut parler sans frémir de ces gouvernemens monstrueux. Le Sophi de Perse, detroné de nos jours par Mirveis, vit le gouvernement perir avant la conquête, parce qu' il n' avoit pas versé assés de sang.

„ *accommodement, de termes, d' équi-*
 „ *valens, de pourparlers, de remon-*
 „ *trances, rien d' égale, ou de meilleur*
 „ *a proposer; L' homme est une*
 „ *creature, qui obéit, à une crea-*
 „ *ture, qui veut.* “ —

Fejedelmek! Ha tehát Despoták akartok lenni, vágjátok-bé az útyát a' megvilágosodásnak, távoztassátok-el mind azokat, mellyek ezekre adhatták, hogy ők-is emberek. Ne tudjanak egyebet, hanem csak: van egy Isten, kit félve, rettegve kell tisztelni; külömben irtóztató módra fog a' menköve hullani; 's örökké tartandó pokolbéli kínzások várnak reánk. Van egy fejedelem-is, kinek vaktában kell engedelmeskedni; külömben a' tömlötzben, deresen 's az akasztófán talályuk magunkat. Mennél jobban el-tompúltt érzékenységü igás marhák azok, meanél jobban el-fojtódott beunek az

emberiség iránt-való érzés, annál inkább innyetek szerént-való jobbágyok. Kétség kívül mind ezek a' ti szistémá-tokhoz tartoznának, mellyeket a' legkegyetlenebb tiránnusok szoktak üzni. De hiszem, nem ez a' ti szándéktok! ezt sénki se akarja közületek. Ifzonyodtok ti a' setét tömlöztöktől, 's az akasztófáktól; 's a' ti rendeléstek ellen vétőket ki-nyomozó, 's el-áruló titkos kémektől, kiknek a' ti szemeiteknek kellenék lenni; irtóztok A l b á k tól, Louvois któl (*) 's Launayaktól, kiknek a' ti jobb kezeiteknek kellenék lenni. Nem engedelmeskedik kezetek, a' véletlen el-fogattatások iránt botsátandó levelek írására, mellyeket akkor kellene irnotok. Fel-

(*) Louvois tanátslója völt a' gyújtogatásnak Palatinatus Tartományában. Lásd Schlö zert 51. Heft N. 44.

borzad az egész emberi természet bennetek, ha azon setét tömlöztök jütnek eszetekbe, mellyekben ezen szisztéma szerént, ki tudja hány szegény embernek nem kellene kinlódni. Néktek-is vérzene szivetek, ha a' nemes indulatot, az emberiségnek érzését, az emberhez illő szabadságot, mint valami pestist el kellene tiltani Országtoctól, 's merő rab lelkek között kellene laknotok; 's önnön magatok előre láttyátok, mire nem viszen utóljára is egy ilyen szisztéma. — No tehát Fejedelmek; nints' mit féljetek a' meg-világosodástól. Ez le nem tiszít királyi széketekről!

A' józanabb, 's az emberhez illőbb uralkodás alatt kérdésbe se jön az, ha a' meg-világosodott jobbagyokat könnyebbé kormányozni, vagy a' meg nem világosodttakat. Bár ha az uralkodó nem érzi is az emberi-

ségnek betsét ; bár ha a' meg világosodást csak politikabéli tzelből vitte is annyira , hogy jobbágyinak , 's Országának a' lehetőségig hafznát vegye : még is engedelmeskedni fog néki a' meg világosodott rész , mert az engedelmességnek hafznát , és az engedetlenségnek kárát által láttya ; mert tudgya mivel tartozik a' rendes felsőségnek a' nyúgodalomért , bátorságért , óltalomért , 's bóldogságért . Ha pedig Keresztény vallásbéli tzelja vólt : a' meg világosodásnak akkoris engedelmeskedik , ha az engedetlenség kárára nem szolgálhatna is ; engedelmeskedik , mert engedelmeskedni igazságos dolog , mert az Isten azt akarja ; mert az Úrnak mondása szerént , még az igazságtalan hatalom is Istentől vagyon . A' gyermek is jobban engedelmeskedik , ha tudja , mit tettek szülöi érette , mivel tartozik nékik , melly szerentsetlen len-

ne nálok nélkül! Ha tudja, hogy az Isten is akarja, hogy szülőinek engedelmeskedjen; tehát hogy az Istennek engedelmeskedik, mikor nékik engedelmeskedik; hogy a' mint szülőivel bánt, a' szerént lesz szerentsés, vagy szerentsétlen. Máskép' van-é a' jobbágyoknak dolga az Előjárókra nézve? — Egy ember sem örömet engedi, természet szerént vévén a' dolgot, ha fogyasztják szabadságát; nem örömet adózik; nem örömet adja akarattját kötve más embernek. Az ember felsőségre vágyódik, örömet parantsol, igazgat, uralodik; ha mindjárt bizodalomból, 's szeretéből engedelmeskedik is. Nem a' szeretet, vagy meg világosodás gerjeszti azt fel benne, az vele született, mert ember. Sőt mennél ki műveletlenebb, annál inkább vágyódik a' felsőségre. Sajdítson meg tsak a' vadon élő ember valamelly alkalmatosságot,

mellyben ne sokat tartson a' büntetés-
 ről : mindjárt két kézzel kap hoz-
 zá, 's Elöljárói ellen szegezi magát.
 Nem fontolja meg, mitsoda vége lesz'
 engedetlenségének, mi kárt vall az ál-
 tal, melly bizontalan, és minden olta-
 lom nélkül lesz' sorsa, ha Előjáróinak
 gondviselése alól ki rúgódzik. Ő ezeket
 nem fontolja-meg, mert nem fontol-
 meg semmit. Mit tehet törvényesen,
 's mit nem, a' hol keveset tud. Ennek
 meg esmérésére szükség a' meg vilá-
 gosodás, melly hijával van. Hijába
 befél néki akár melly betsületes, akár
 melly ember szerető tizt-viselő is. Mint
 minden tizt - viselőhez, úgy ahoz sem
 bízik. Ezen bizodalatlanságán annál
 kevesebbet lehet segíteni, mennél együ-
 gyüebb az ember. Hordjon bár clei-
 be a' tiztje akár mi jó, akár mi meg-
 tzáfolhatatlan okokat; magyarázza-meg
 azokat néki akár mi tapogatható kép

pen - is: még - is mind hafzontalan fá-
 radozik. A' faragatlan ember nem
 vi'sgálja az okokat ; soha se - is
 vi'sgálta ! Tsak azt nézi , kitsoda az,
 a' ki azokat mondja , 's elég az néki,
 ha a' tífzt-viselõ mondja. (*) „ *Il est
 aussi facile* , „ úgy mond Friderik,“
 „ *de prouver à un homme clairvoyant*
 „ *la nécessité d'une chose par des bonnes*
 „ *raisons* , *qu' il est impossible de faire*
 „ *sentir l' evidence à un esprit borné* ,
 „ *qui se defie de soi même* , *et qui*
 „ *eraint* , *que les autres ne l' oga-*
 „ *rent.* “

(*) Valamint könnyü a' meg - világosodott
 embert józan okokkal valamire venni ,
 úgy lehetetlen a' leg - világosabb igazsá-
 got is egy ollyannal el - hitetni , kinek
 bé nõtt elméje lévén, maga magának se
 hiszen, attól - is fél , hogy mások el ne
 tsábítsák.

És ez mind Királyra, mind Ministerre, mind Parafztra illik. Nints' jobb embere a' Rabulistánál, ki a' parafztnak minden szavát helyben hagyja, szája ízére fetseg, 's esküszik, hogy perét szerentséffen meg-nyeri. Örömetst kezébe noymja véres veritékével áztatott utólsó fillérijét-is, nehezen nevelt marhái közzül a' leg-szebiket hajtya az udvarába, tulajdon elztevátáján szőtt váfznával kedveskedik; sőt pénzt széd fel költsön, hogy ázt meg-jutalmazza fáradságáért, a' ki jussa meg-tartássa eránt ötet — leg-alább biztattya. Máskép' tselekszik a' megvilágosodott parafzt! Az igaz, ő sem hagyja szabadságát tsonkítani; nem örömetst fizet több adót. Ő sem engedelmeskedik örömetst; mert ő is ember. De meg halgathat mást; meg is halgat; meg fontolhattya a' dolgot, meg is fontollya. Ha a' tizft-viselő

valamit javall néki; annak ugyan hitelt nem ád. De az indító okokra figyelmez még is, 's meg tartya azokat; mert nem éppen újság előtte a' gondolkodás. Ha a' tiszttviselő reá beszélheti valamire; enged ott is az okosságnak. Leg-alább vaktában meg nem veti okoskodását. Altal láttya, hogy némelly dolog szükséges, a' mit szükségtelennek tartott; hogy némelly rendelkezések jó fel tett tzejjok legyen, a' miről ő nem is gondolkodott; hogy az Előjároi áttyaibb módra gondolkodtak felöle, mint ő vélte volt. Ha mind ezeket világosan nem láttya - is; leg-alább fel veti a' perre kívántató költségeket, ellenfzegezéseinek következeit, az el-vesztegetett időnek kárát, 's az alatt házánál esett rendeltenséget. Jobbára engedelmeskedik; mert hafznát láttya. Gyakran földes Urához való hajlandóságából - is, mel-

lyel a' meg nem világosodtak nem éreznek, sok jót tselekeznek. Engedelmeskedik kötelességből is, mert azt igazságos dolognak tartja; mert Bibliája azt parantsolja néki. 'S valóban ebben a' tekintetben egy Vallás se hasznosabb a' keresztényinél, melly akármelly Néző alatt is, ezt köti szívére követőinek: „ Kiki engedelmeskedjen a' fő hatalomnak; mert minden hatalom az Istentől vagyon! “ —

De bár ha mind másképp' vólna is, ha mindjárt igaz lenne is, hogy nehezebb egy meg - világosodott, mint meg nem világosodott népen uralkodni; hogy hajlandóbb az ellentállásra, a' párt ütésre, 's több vigyázás, több böltsesség kívántatik is hozzá: azt ugyan még se kell tőle kémmélni; meg-érdemli azt, vissza is fizeti. Még ilyenkor is nagy politika tudatlanság, 's az Ország erejének felvéte-

vételében egy nagy hiba , ha a' köz nép meg nem világosítottatna. Könnyebb ugyan egy nyáj juhót őrizni, mint egy nyáj embert ; de ki nem lenne inkább száz embernek , mint száz juhuak ura , bár ha egyéb háfznot nem venne-is belőle a' gyapjunál ? Tízszerte is több háfznot hajt az Országnek a' meg világosodott , mint a' meg nem világosodott nép. Attól többet lehet várni , több terhet lehet reá vetni ; minden környül állások , minden véletlen esetekben inkább lehet vele élni. Ezen kívül jobb állapotban marad , 's akármelly szolgálát , 's teher alatt is könnyebben segít maga magán , midőn a' meg nem világosodott Lengyel tsak nem éhel hal el bé-dültt kunyhójában. Tsak a' meg világosodás teszi az embert igazán emberré. 'S egy uralkodás se hajt annyi háfznot , egy se nemesebb , nemesítőbb , 's hasonlóbb az

Istenhez, mint az embereken való uralkodás! — Bár ha semmi haszna se volna is a' megvilágosodásnak; sőt ha bizonyos kárt vallana is az Ország' kints tárja vele: hát ugyan Fejedelmek! talán igás marháitokká akarjátok tenni az embereket? Arra való-é annyi sok milliom ember, hogy kintses ládáitokat tömje, kedveseiteket, vagy talán ágyossaitokat hízlalja, hogy az úgy nevezett Monárkai felsőségben kedveteket töltsé? Tagadhatatlan az, hogy az ember arra a' végre teremtetett, hogy mindég nagyobb 's nagyobb tökéletességre lépjen. Úgy is születésekor alább való a' baromnál, tehát többre is mennyen a' baromnál. Gyermekek korában olyan, mint a' tzedrus tsemete, mellyet minden tüske-bokor szégyenben hágy; de idővel minden fákat felül halad magosságával, 's tetejével az eget éri. A' millyen az em-

ber, különösen véve, olyan a' népis! Benne van a' tehetségnek magva, melly a' gyermekben az atya, a' népben pedig a' Fejedelem közben járása által nevedik. 'S nem akarjátok, hogy ezek a' magvok ki bújjanak; nem de el akarjátok azokat fojtani, hogy annál inkább minden akarat nélkül való rabokra szert tehessetek. Hízem tsak nem kívánhatjátok azt, hogy a' világ benneteket olyanoknak tartson, kik minden szép mesterségekhez igen jól értenek, ha a' kép-írásra születetteknek kezekből ki-vezitek az etsetet, és festéket törni külditek az udvari kép írótokhoz? vagy ha az elől, a' kiből valaha G l u k válhatna, el-zárjátok a' hegedűt, vagy klavírt, 's nótákat írni külditek? Azt tsak ugyan nem kívánnyátok, hogy a' lovakhoz jól értőknek tartsanak benneteket; ha a' tanulatlan Spanyol paripa mellől már

két három esztendőre el veszitek is a' lovász mestert, hogy kopóitok számokra gabonát hordjon a' malomba darálni?

Soha se is tarthattok számot ezen felséges nevezetekre: Fejedelmek, Királyok, Embereken Uralkodók, ha úgy bántok az emberekkel, mint a' hidlásba zárt, vagy járomba fogott barmokkal. Hatalmatok alatt van az ember; de bizonyára nem uralkodtok rajta.

De hiszem, ezen Irás tsak a' nemesebb szivüekre nézve készült, kik magánál a' jövedelemnél még nagyobb jóra törekednek. Kik előtt nagyobb betsben van az ember, mint az; a' mit forint számra vetünk fel. Abba helyhez tessétek nemesi rátartástokat, hogy az embereket emberi módon kórmáryozzátok, emberekből embereket for-

mállyatok, az emberekből mindent te-
gyetek, a' mit tsak lehet, és kell be-
lölök tenni. Alázatos, és háláadó sziv-
vel érzitek annak képét magatokban,
a' ki benneteket illy méltóságra emelt,
ez világosítson tehát, ez ébresszen,
elevenítsen, vezessen, 's formáljon ti-
teket; bődlog az, a' kit ez meg-világo-
sított, elevenített, 's formált. Igyeke-
zetek halkal 's szüntelenül a' jóban
munkálódni; mint a' nap, melly a' ti
példátok. Mint ez, ti is legyetek fá-
radhatatlanok, 's vigyetek minden dol-
got, a' maga neme szerént, tökéletes
meg-érésre. El ne tántorodjatok jó igye-
kezetetekben, ha némelly gyenge szemű
emberek panaszolkodnak-is a' világos-
ság ellen; ha a' setétségnek fajzati a'
világosság ellen zúgolódnak-is. Lám
a' nap állhatatos, ha a' fájós szemű
bé fogja-is szeméit annak fénye előtt,
és ha a' tolvaj örökké tartó éjtzakát

kiván-is! Ne gondoljátok azt soha, hogy az Isteni gondviselés szándéktokat ellenzi, ha talán valami akadály adja elé magát, mellyet nem lehetett előre látni, vagy a' melly nem függ az emberi hatalomtól. Az Isteni gondviselés nem a' setétséget, hanem a' világosságot szereti. Ha a' fel - kelő nap reggel a' sűrű ködtől el fogódik, 's későre bújhat-is ki; még - is szép ősz nap lesz rend szerént akkor. F r i d e r i k , K a t a l i n , B i s k á r í , 's más ily nagy Lelkek meg - mutatták tselekedetek által, hogy az ember mindent tehet, tsak akarjon, világot gyújthat a' leg - setétebb éjtzakákon-is. A' fel - tett tzelotokban tehát meg - tántoríthatlanok legyetek, annak eszközlésében pedig hajlók, és serények; figyelmezzetek mind azokra, a' mellyekre inkább hajlandóbbak népeitek, minden alkalmatosságra, mellyet az Isteni gondviselés mutat, 's m. n.

denkor készek legyetek segedelmekre ,
 's a' jó növéseknek dajkálásokra ;
 legyetek bõltsek a' nemzet , 's abban
 különösen minden rend jó tulajdonsá-
 gainak , és gyarlóságainak ki tanulá-
 sában , 's azoknak haszonra - való for-
 dításában ; nem tsak egy rendnek , nem
 tsak különös karnak , hanem mint a'
 nap , legyetek elevenítõ erei minden
 rendeknek , minden karoknak , hogy
 kiki érezze 's örömébe mondhassa :
 ez mi nékünk - is Fejedelmünk ; a'
 fzeretet , mint valamelly jó illat , szün-
 telen veletek járjon , ezt terjesszéték
 mindenfelé , hogy a' hozzátok von-
 szó hajlandóság legyen az a' hathatós
 rugó , melly mindent mozgásba szokott
 hozni ; olyan legyen a' nép között lett
 meg - jelenéstek , beszédetek , mint a'
 nagy szározságot fel - váltó kellemetes
 esõ , mellytõl minden újra születik .
 . . . Oh Fejedelmek ! ha ilyenek

vágytok 's valósággal ilyenek akartok lenni , bizonyára tökéletességre fog menni a' ma leg-fontosabb igyekezetetek , tudni illik ember társaitoknak formálása. Ha ezután el-nézitek az új világosságnak következéseit, az az , hogy tűnnek el a' babonások , a' bal itéletek, mint megannyi késértetek: ellenben miként terjed a' munkásságra szolgáló ösztön, 's ezzel a' bódog állapot, 's a' meg elégedés; miként nevezdik napról napra az Isteni tisztelet, 's a' törvény szerint-való élés; ha látjátok, hogy a' paraszt néppel-is, mint emberekkel, úgy lehet befzélleni, 's azokat jóra venni; ha a' rendtartás, tisztaság, 's okos el-rendelés mindenütt szemetekbe tűnik, és már a' gyermekeknek közföntéseikből, 's tekinteteikből-is észre vehetitek, hogy az emberi értelem 's érzékenység fel-ébredtetett benne;

ha az ifúságnak vég, és ártatlan énekeit halljátok, 's azokból által látjátok, hogy csak voltak jó lelkű emberek, kik a' parasztnak pártját fogták, 's őket mind azokra meg-tanították, a' mik el-nem rontják, sőt boldogokká teszik őket; ha mind ezeket tapasztaljátok, akkor fog szívetek vigadni, hogy — Fejedelmek — vagytok. Akkor nézhetek úgy jobbágyaitokra, mint ez édes atya jól nevelt magzattaira, mint „ az Isten, ki meg-tekéntvén, a' mit teremtett, 's íme! mind jónak találta azt. “

Nem igen jól esik a' Királyi székből le-szállani, 's jobágyá lenni, főkép' ha munkálódásokért szeretik Királyi székekben a' Fejedelmeket. Kellemetes dolog Királynak maradni, ha az előtt-is a' vólt. Királyok 'maradtok, ha szabaddá tettétek-is Ország-

tokat. Mint a' háláadás és ismeret,
úgy a' ti uralkodástok - is örökké fen
maradandó lészén.

V É G E.

Dr. BALLAGI GÉZA.

PETRIK GÉZA
ÉS TÁRSA
BUDAPESTEN
V. Fűrdőutca 4.

